

Stenograma

Konferencija „Lietuvos valstybės atkūrimo darbai“

Konferencija „Lietuvos valstybės atkūrimo darbai“, skirta Aukščiausiosios Tarybos- Atkuriamojo Seimo uždavinių įgyvendinimo 20-mečiui ir pirmojo atkurto nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovo Vytauto Landsbergio 80-mečiui

Lietuvos Respublikos Seimo Kovo 11-osios Akto salė, 2012 m. spalio 19 d.

BRONISLOVAS JUOZAS KUZMICKAS.¹ Gerbiamieji konferencijos dalyviai, Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininke Vytautai Landsbergi, Lietuvos Respublikos Seimo ir Vyriausybės nariai, Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto signatarai, svečiai, ponios ir ponai, konferenciją, skirtą Lietuvos valstybės atkūrimo darbams, leiskite pradėti.

Iš pradžių invokacijos žodį tars Jo Eminencija kardinolas Audrys Juozas Bačkis. Jūsų Eminencija.

Invokacija

AUDRYS JUOZAS BAČKIS.² Gerbiamieji Lietuvos valstybės vadovai ir piliečiai, esu čia, idant pakviesčiau jus, kaip brolius ir seseris, padėkoti Viešpačiui už visa, ką jis gera yra padaręs mūsų tautai. Žvelgdami iš kur nors toli, iš kitų šalių ar nuo įvairių mokslo bokštų, Nepriklausomybės atgavimą galime aiškinti racionaliai, tai yra kalbėti apie istorinius procesus, ekonominius veiksmus ir socialines įtampas. Tačiau kiekvienas, Lietuvoje ar iševijoje išgyvenęs Sąjūdžio ir Atkuriamojo Seimo metus, gerai žino, kad tai buvo tiesiog stebuklas, ypatinga malonė ir dovana. Kai guluosilsėtis ir užmiegu, atsibundu, nes visą naktį Viešpats mane saugo, gieda psalmininkas. Taip ir lietuviai pasijuto pakirdę šviesiomis akimis, nes per niūriausią naktį buvo Dievo globojami.

Daugybė žmonių iš pradžių atsiliepė į vidinį kvietimą atgauti savo žmogiškąjį orumą, atsitiesti ir išdrįsti, o paskui dėl tikėjimo rado jėgų įveikti blokados nepriteklis ir tankų grėsmę. Giesmė ir malda, tėviškės palaiminto Popiežiaus Jono Pauliaus II drąsinimas – nebijokite – stiprino paliekant nelaisvės namus ir leidžiantis į savarankiškos visuomenės kelią, nežinios ir kasdienio apsisprendimo kelią.

Valstybė, prisikelianti iš pelenų, iš tūkstančių kankinių pelenų, nugulusių nelabojo komunizmo žaizdrą, buvo vedama išmintingų vadovų. Jie priėmė šį šaukimą, jie ryžosi Aukščiausiojo suteiktą protą, įžvalgumą, drąsą ir uždegantį žodį pasitelkti ne privačiai gerovei, o rizikingam, skausmingam, neretai asmeniškai nuviliančiam valstybingumo darbui.

Profesorius Vytautas Landsbergis, kurio brandžią sukaktį šia proga minime, yra ryškus Dievu pasitikinčio ir į Jo balsą įsiklausančio žmogaus pavyzdys. Profesorius prisiėmė didžiulę našta ir išnešęs ją ilgoje kelionėje per dykumą. Jis pats tame kelyje ieškojo atsakymų į nelengvus tikėjimo klausimus ir skatino tai daryti kitus.

¹ Bronislavas Juozas Kuzmickas, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininko pavaduotojas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras.

² Audrys Juozas Bačkis, kardinolas.

Mintis, kad pažadėtosios žemės sodai nepražysta taip greitai, kaip daugelis mūsų svajojome prieš du dešimtmečius, dažną nuvilia. Tačiau šiandien būtų tikra nuodėmė gailauti, kad esame Dievo apleista tauta. Gal greičiau per retai į Jį kreipiamės, pasipūtę prisiimame nuopelnus dėl laimėjimų ir rodome pirštą į kitus dėl nepriteklių. Solidarumas, atjauta ir pagalba silpniausiems, džiaugsmas dėl kiekvieno valstybės piliečio sėkmės, pastanga neįžeisti kito jausmų ir gerbti kiekvieno įsitikinimus, o ypač žmogiškąjį orumą, – tai tokie paprasti principai, kurių laikymasis liudytų, kad mokomės nelengvą meilės artimui pamoką, mums duotą Kristaus.

Atnaujindami ir įprasmindami mūsų tautos gyvenimą būsime tie, kuo skelbėme norį būti prieš du dešimtmečius – brandžia vakarietiška valstybe. Tokia valstybe, kokios provaizdį sukūrė krikščioniškoji civilizacija. Tik visiškai nuoširdžiai priėmę Išganytojo paliktą nuolankaus tarnavimo pavyzdį mūsų politikai ir aukštieji pareigūnai atliks savo pareigą, įgyvendins savo misiją. Būkime jiems atlidūs, nes ir patys turime silpnybių. Kliaukime gera valia, tačiau nuolat melskime Viešpatį, kad stiprintų jų ir visų mūsų pasiryžimą atsispirti pagundoms, spręsti valstybės reikalus išmintingai ir pagal sąžinę.

Pradėdami šios dienos svarstymus ir atsiminimus, kreipkimės į dangiškąjį Tėvą bendra visų krikščionių malda.

Tėve mūsų, kuris esi danguje, teesie šventas Tavo vardas, teateinie Tavo Karalystė, teesie Tavo valia kaip danguje, taip ir žemėje. Kasdienės mūsų duonos duok mums šiandien ir atleisk mums mūsų kaltes, kaip ir mes atleidžiame savo kaltininkams, ir neleisk mūsų gundyti, bet gelbėk mus nuo pikto. Amen. Ačiū.

B. J. KUZMICKAS. Susirinkome čia, istorinėje salėje, kurioje 1990 m. kovo 11 d. buvo atkurta Lietuvos Nepriklausomybė, salėje, kurioje Aukščiausiosios Tarybos deputatai, negailėdami jėgų, SSRS agresijos akivaizdoje dirbo Lietuvai, jos žmonėms, įgyvendindami jiems išskeltus uždavinius, įveikdami iškilusius sunkumus. Sugiedokime visi kartu Lietuvos Respublikos himną, kurio žodžiai jungia kartas ir stiprina.

Giedamas Lietuvos valstybės himnas

B. J. KUZMICKAS. Gerbiamieji, į konferenciją buvo pakviesti ir dalyvauja: pirmasis Atkurtosios Nepriklausomos valstybės vadovas Vytautas Landsbergis su žmona Gražina, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai. (*Plojimai*) Ministras Pirmininkas Andrius Kubilius. (*Plojimai*) Atkurtos ir Nepriklausomos Lietuvos Respublikos pirmosios Vyriausybės nariai, Lietuvos Respublikos Seimo nariai, Vyriausybės nariai, užsienio valstybių diplomatinių atstovybių Lietuvoje vadovai ir jų atstovai, žuvusiųjų už laisvę artimieji, Sąjūdžio atstovai, dvasininkijos, tautinių bendrijų, visuomeninių organizacijų atstovai, kovotojai už Lietuvos nepriklausomybę, žurnalistai, fotografai, valstybės institucijų darbuotojai, prisidėję prie Lietuvos valstybės atkūrimo darbo, istorikai, politologai, moksleiviai ir kiti konferencijos dalyviai.

Brangieji, konferencijoje kalbėdami apie netolimos praeities svarbiausias akimirkas, kelią į laisvę, nepriklausomybės atkūrimą, jos gimimą ir įvirtinimą tarptautinėje arenoje, nuveiktus darbus, prisiminkime, nulenkime galvas ir pagerbkime tylos minute žuvusius kovotojus už Lietuvos laisvę, signatarus ir visus dirbusius Lietuvai žmones, kurių dėka Lietuvos vardas liko nenublokštas į užmarštį.

Tylos minutė

B. J. KUZMICKAS. Dėkojame. Ačiū.

Dabar žodis suteikiamas Seimo Pirmininkei Irenai Degutienei.

Seimo Pirmininkės Irenos Degutienės sveikinimo žodis

IRENA DEGUTIENĖ.³ Gerbiamieji konferencijos dalyviai ir svečiai, nuoširdžiai gerbiamas pirmos Atkurtos Nepriklausomos valstybės vadove profesoriau Vytautai Landsbergi, ponai Gražina, ištikima Vytauto Landsbergio bendražyge, ponios ir ponai! Manau, ši konferencija vyksta ir mes susitinkame labai tinkamu laiku – Lietuva šiandien gyvena rinkimų nuotaikomis, netrūksta emocingų žodinių kovų. Kartais susidaro įspūdis, kad pamirštame esmę, pamirštame vertybes, kurios mus buria, saugo ir stiprina kaip tautą ir valstybę. Pamirštame, kad rinkimai, kaip ir Seimo nario kadencija, prasideda ir baigiasi, o tautos ir šalies istorija turi tęstis. Pamirštame paklausti, koks mūsų vaidmuo, kokia reikšmė tenka mūsų darbams ir žodžiams, jei matuojame juos ne rinkimų kampanijos, o šalies istorijos matu. Toji istorija, Atkurtos Nepriklausomos Lietuvos valstybės istorija, skaičiuoja dvidešimt trečiuosius metus – daugiau nei Dievo ir lemties buvo atseikėta prieškario Lietuvai.

Daugiau metų, daugiau vilčių, daugiau galimybių ir daugiau priekaištų, kad per mažai istorinių galimybių išnaudojome, kad galėjome gyventi geriau, demokratiškiau, šviesiau. Galbūt istorija parodys, kas teisus, tačiau jau šiandien aišku, kad Lietuva išnaudojo pačią didžiausią savo galimybę, galimybę išsiveržti iš sovietų imperijos. Matydami dabartinių Rusijos vadovų požiūrį į demokratiją, į minties ir žodžio laisvę, matydami strategines nuostatas, jei ne ginklu, tai bent energetine priklausomybe susigrąžinti įtaką buvusiose imperijos provincijose, turime geriau suprasti, ką mums davė Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas.

Taip, žinoma, pirmiausia – Kovo 11-oji. Tai visos mūsų tautos atgimimo karūna, mūsų didžioji teisinė, politinė ir diplomatinė pergalė, bet pirmiausia mūsų, lietuvių, ir visų Lietuvoje gyvenančių tautų, kiekvieno geranoriško žmogaus moralinė pergalė. Mes dažnai girdime, kad politika – tai kompromisų menas. Sutinku, tačiau su viena išlyga – kompromisai gali būti daromi su politiniu oponentu, kuris kitaip įsivaizduoja galimybę siekti tų pačių tikslų, tačiau kategoriškai atmetu prasmę ir galimybę ieškoti kompromiso su žudiku ir priešu, su bet kurios tautos genocido vykdytoju, kaip atmetu galimybę ieškoti kompromiso su sąžine, tiesa, laisve.

Dirbdama politikoje žinau, būna situacijų, kai reikia eiti į kompromisą, siekti sutarimo, dėl ko nors nusileisti, kai ko atsisakyti. Bet būna situacijų, kai privaloma pasakyti, kad balta yra balta, o juoda yra juoda, kai vertybių ir principų išdavystė ne tik tampa moralinio silpnumo įrodymu, bet ir veda į pačios demokratijos silpninimą. Iš esmės tai silpnina pačią šalį, pamina vertybes, menkina valstybingumą. 1990–1992 metų Lietuva, ypač laikotarpiu nuo nepriklausomybės atkūrimo paskelbimo iki rugpjūčio pučo Maskvoje žlugimo, ne kartą buvo spaudžiama atsisakyti kai kurių nuostatų, trumpam grįžti į *status quo*, kuris buvo iki Kovo 11-osios. Atsisakyti šiek tiek savo laisvės. Dabar baisu net pagalvoti, o jeigu Lietuvos politikoje tada būtų nusvėręs požiūris esą iš tikrųjų verta padaryti vieną kitą kompromisą ir atsisakyti savo laisvės, gal ne visos, gal tik kuriam laikui, kiek tos laisvės mums būtų likę tada ir kiek jos turėtume dabar, šiandien? Ar kovotoja už laisvę – Lietuva – nebūtų virtusi savo pačios politine karikatūra, ar šiandien turėtume ką minėti? Šią ištikimybę moraliniams principams, kad ir kas vyktų, kad ir kokį spaudimą tektų patirti, vertinu kaip vieną svarbiausių, o gal ir pačią svarbiausią Atkuriamojo Seimo pamoką Lietuvai mūsų kelyje

³ Irena Degutienė, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkė.

į demokratiją. Deja, demokratija turi ir savo išvirkščiąją pusę, ji vienodai gina visus piliečius, ir istorijos kūrėjus, ir jos niekintojus, ir laisvės gynėjus, ir jų atminimą dergiančius. Tačiau kiekvienas žmogus, turintis sąžinės, privalo prisiminti dvi datas – 1990 m. kovo 11-ąją ir 1991 m. sausio 13-ąją, ir tai, kokia kaina už jas sumokėta. Turime pripažinti, kad tai buvo išbandymas ir Lietuvos valdžiai, ir visai tautai, ir kiekvienam iš mūsų.

Dabarties Lietuva turi už ką padėkoti deputatams, dirbusiems prieš 20 metų. Viskas, ką šiandien turime iš tikrųjų vertinga ir reikšminga, viskas, už ką naujoji Lietuva gerbiama Europoje ir pasaulyje, ateina iš Nepriklausomybės atkūrimo ir įtvirtinimo, iš tikrosios laisvės dvasios, iš tų dienų politikų, parlamentarų žodžių ir darbų. Su nuoširdžia pagarba dėkoju kiekvienam pirmojo, iš tikrųjų laisvo Lietuvos parlamento nariui, tą dvasią supratusiam ir skleidusiam. Dėkoju pirmajam atkurtos Nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovui, Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininkui profesoriui Vytautui Landsbergiui, kurio drąsa telkė tautą ir glumino nepriklausomybės priešus. Tai, kad Lietuva atsilaikė, kad Atkuriamasis Seimas į istoriją įėjo būtent tokiu pavadinimu, neabejotinas pirmojo atkurtos Lietuvos, Nepriklausomos Lietuvos, vadovo Vytauto Landsbergio nuopelnas. Ačiū jums, mielas, mylimas, gerbiamasis profesoriau. (*Plojimai*)

ARŪNAS STREIKUS.⁴ Dėkojame Seimo Pirmininkei.

I. DEGUTIENĖ. (Dar nebaigiau.) Ir atsiprašau už tuos, kurie jūsų neatsiprašys, už tuos, kurie niekino ir menkino, melavo ir šmeižė tiek jūsų asmenybę, tiek ir Lietuvos istoriją, už tuos, kurie šiandien dar tai sugeba ciniškai, viešai ir drąsiai. Nieko nepadarysi, yra ir tokia Lietuva. Ir būtent todėl Atkuriamojo Seimo pamokos šiandien lieka egzistenciškai svarbios ne tik kaip pamatas to statinio, kuriame šiandien visi gyvename. Jeigu matome, kad yra tikrai daug tokių, kuriems laisvė nėra vertybė ir kurie į kompromisą gali leistis dėl bet ko, vadinasi, laisvę ir tiesą, prigimtinę tautos teisę ir žmogaus orumą vėl mums visiems reikės saugoti, nes kitaip negalime. Kaip kažkada sakė profesorius Vytautas Landsbergis, tiesiog tam, kad Lietuva būtų. Būkite ir jūs, gerbiamasis profesoriau, Lietuvoje, su Lietuva ir Lietuvai, ilgai, prasmingai ir šviesiai, kaip buvote ir esate iki šiol.

Konferencijos dalyvių, visų mūsų vardu sveikinu su gražiu, prasmingu ir garbingu jubiliejumi, ir leiskite nuo visų konferencijos dalyvių, nes jiems buvo pasakyta nenešti gėlių, įteikti jums puokštę. (*Plojimai*)

A. STREIKUS. Dėkojame Seimo Pirmininkei. Po iškilmingosios konferencijos dalies leiskite man pradėti daugiau akademinę konferencijos dalį, kurioje pabandytume apžvelgti Lietuvos kelią į valstybės atkūrimą ir pirmuosius valstybės kūrimo darbus. Manau, galima sakyti, kad tas kelias į valstybės atkūrimą prasidėjo iš karto po to, kai dėl grubaus išorės jėgų įsikišimo nustojo egzistavusi pirmoji mūsų respublika. Šio kelio pradžioje buvo nesėkmingas bandymas atkurti nepriklausomybę 1941 m. birželį. Vėliau šis kelias vedė per pokario ginkluotą rezistenciją, kurią nuslopinus atsirado neginkluotas pasipriešinimas. Taip pat vėlyvuoju sovietmečiu šalia prisitaikiusios visuomenės daugumos radosi ir savotiška paralelinė visuomenė, kurioje istorikai, ypač dabar, ieško ir Sąjūdžio šaknų. Kad ir kaip būtų, aš manau, kad abiejų šitų reiškinių, tiek ginkluoto pasipriešinimo, tiek ir tos gimstančios paralelinės visuomenės, sandūroje gimė Sąjūdis, kuriam atsiradus, Lietuvos kelias į nepriklausomybę ir laikas, tam skirtas, savotiškai susispaudė, viskas vyko daug greičiau ir dinamiškiau.

Pirmojo pranešimo aš ir norėčiau pakviesti istoriką, naujos kartos istoriką, kuris apžvelgtų Sąjūdžio vaidmenį toje paskutinėje kelio atkarpoje į Nepriklausomybę. Tai daktaras Mindaugas Tamošaitis, kuris yra Lietuvos edukologijos universiteto dėstytojas, taip pat ir gimnazijai skirtų

⁴ Doc. dr. Arūnas Streikus, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dėstytojas.

Lietuvos istorijos vadovėlių autorius, žmogus, prisidedantis prie jaunosios kartos požiūrio į mūsų naujausią istoriją formavimo.

Dar norėčiau, prieš jam pradėdant, perspėti visus kalbėtojus, kad mes, nors ir neatrodome labai griežtai su profesoriumi, bet mėginsime reikalauti griežtai laikytis dienotvarkės, likus porai minučių iki jums skirto laiko pabaigos, mes jau pradėsime spaudyti tą mygtuką. Prašom.

Sąjūdžio vaidmuo sugriaunant sovietų imperiją

MINDAUGAS TAMOŠAITIS.⁵ Laba diena. Lietuvos visuomenei gerai žinomas žymus JAV istorikas Alfredas Erikas Sennas savo 1995 m. parašytoje knygoje „Michailo Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje“ laikosi nuostatos, kad dėl SSRS žlugimo išskirtinis vaidmuo teko Lietuvai. Esą Michailo Gorbačiovo vykdyta reformų politika susidūrė su iš anksto atgimstančia nacionaline savimone Lietuvoje mažiausiai dviem lygmenimis: centras prieš provinciją ir centras prieš nepaklusnią tautą. Michailas Gorbačiovas pareiškė norįs išardyti centralizuotą sovietų administracinę sistemą, tačiau bandydamas sukurti naują politinę struktūrą su nepasitikėjimu žvelgė į vietinius valdžios centrus, ypač į tuos, kurie buvo identifikuojami su mažumai atstovaujančia tauta. Čia glūdi jo galutinės nesėkmės priežastis. Kai jo reformos paskatino permainas Lietuvoje, jis pasipriešino ir susidėjo su jo reformos priešingomis jėgomis respublikoje. To meto įvykiai Lietuvoje atvedė tiesiai į rugpjūčio perversmą Maskvoje. Keisčiausia, kad iš pradžių lietuviai, kurie tuo metu sudarė tik apie 1 % Sovietų Sąjungos gyventojų, nevaicino jokio vaidmens Michailo Gorbačiovo paskelbtos pertvarkos įvykiuose. Net 1988 m. pirmoje pusėje, siaučiant nacionaliniam konfliktui Kaukaze ir atsirandant naujoms srovėms Estijoje, Lietuva liko rami. Tačiau jau po kelių mėnesių lietuviai įžengė į didžiąją sceną.

1988 m. birželio 3 d. susikūrusiam Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui teko suvaidinti išskirtinį vaidmenį griauinant sovietų imperiją. Kadangi iniciatyvinę grupę sudarė visoje šalyje žinomi inteligentai, jų skelbiamas tautinio atgimimo idėjas parėmė daugelis su Sąjūdžio branduoliu nesusijusių garsių visuomenės veikėjų. Sąjūdžio iniciatyvinės grupės poveikis tautai netrukus tapo didžiulis. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio veiklai itin pravartus buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komiteto sekretoriaus Aleksandro Jakovlevo apsilankymas Lietuvoje rugpjūčio 11–12 dienomis. Kalbėdamas su LKP vadovybe Aleksandras Jakovlevas pabrėžė, kad inteligentija – liaudies savimonės išraiška, iš dalies šios savimonės architektė, tautos skaistykla ir tautos lūpos.

Reaguodamas į Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komiteto sekretoriaus priekaištus, Lietuvos komunistų partijos centro komitetas įsakė miestų ir rajonų komitetų vadovams nedrausti partijos nariams dalyvauti Sąjūdžio rėmimo grupėse. Rugpjūčio 17 d. vakare per televiziją buvo pranešta, kad LTSR valdžia oficialiai pripažįsta trispalvę ir tautišką giesmę. Pirmą kartą viešai Vingio parke leista paminėti Molotovo–Ribentropo paktą, pažadėta leisti Sąjūdžiui turėti periodinį laikraštį ir nuolatinę televizijos laidą. Sąjūdis tapo dar populiariesnis, kai rugsėjo viduryje buvo pradėtas leisti laikraštis „Atgimimas“ ir per televiziją reguliariai pradėta transliuoti „Atgimimo banga“. Liepos–rugsėjo mėnesiais visoje Lietuvoje steigiant iniciatyvines grupes, Sąjūdžio įtaka visuomenėje žaibiškai augo.

1988 m. spalio pabaigoje visoje Lietuvoje jau buvo 1200 įregistruotų Sąjūdžio grupių, vienijančių daugiau kaip 300 tūkst. narių. Sąjūdis buvo atviras visiems Lietuvos žmonėms. Jo akcijose galėjo dalyvauti visi Lietuvos gyventojai. Kiekvienas žmogus, dalyvaujantis tokioje

⁵ Dr. Mindaugas Tamošaitis, Lietuvos edukologijos universiteto dėstytojas.

akcijoje, jautė, kad jis dalyvauja atkuriant nepriklausomą Lietuvą, kad ir nuo jo priklauso Lietuvos ateitis. Todėl Sąjūdis buvo siejamas su visa Lietuva. Pagrįstai atsirado šūkis „Sąjūdis – tai visa Lietuva!“

Sparčiai gausėjant Sąjūdžio gretoms, 1988 m. spalio 22–23 d. Vilniuje buvo sušauktas steigiamasis Sąjūdžio suvažiavimas, kuriame dalyvavo 1021 delegatas. Delegatai pagal tautinę sudėtį atrodė taip: 980 lietuvių, 9 lenkai, 8 rusai, 6 žydai, 18 kitų tautybių atstovų. 850 deputatai buvo vyrai. Kas svarbiausia, kad Sąjūdžio Seimo atstovai atstovavo visiems gyventojų socialiniams sluoksniams ir, aišku, visai Lietuvai. Svarbu tai, kad suvažiavimą stebėjo daugiau kaip 300 korespondentų, iš jų daugiau nei 100 atvažiavę iš užsienio šalių. Lietuva tuo metu tapo visuotinio dėmesio centre.

Steigiamasis Sąjūdžio suvažiavimas priėmė bendrą programą, įstatus, per 30 įvairiausių rezoliucijų. Sąjūdžio bendroje programoje pagrindinis judėjimo siekis suformuluotas taip: „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis yra savaveiksmis pilietinis judėjimas, kuris remia ir plėtoja Tarybų Sąjungos komunistų partijos vadovybės pradėtą socialinės visuomenės persitvarkymą demokratijos ir humanizmo pagrindais. Pagrindinis Sąjūdžio tikslas – viešumas, demokratija, Lietuvos TSR valstybinis, ekonominis, kultūrinis suverenitetas, teisinė socialistinė valstybė, kurioje liaudis realiai atstovaujama visais įstatymų leidimo ir jų vykdymo bei teisinės valdžios lygmenimis.“

Sąjūdžio politines nuostatas puikiai iliustruoja ir suvažiavimo pasiūsta telegrama Michailui Gorbačiovui, kurioje, be kita ko, buvo pažymima (cituuju): „Mes dirbame petys petin su partija. Mes siekiame Tarybų Sąjungos federacinės santvarkos stiprindami Tarybų Lietuvą. Sąjūdis nenukryps nuo partijos nubrėžto kelio, vedančio į gilumines ir konstruktyvias permainas mūsų gyvenime.“ Taip siekta sudaryti įspūdį, kad Sąjūdis remia Sovietų Sąjungos vadovybės pradėtas reformas.

Per suvažiavimą buvo patvirtintas Sąjūdžio ženklas, išrinktas 220 narių Seimas. Lapkričio 25 d. Sąjūdžio tarybos, kurią sudarė 35 asmenys, posėdyje, prasidėjus Komunistų partijos puolimui prieš Sąjūdį, Vytautas Landsbergis buvo išrinktas Sąjūdžio Tarybos pirmininku. Kadangi atstovus į Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą išrinko arba delegavo visoje Lietuvoje veikusios Sąjūdžio iniciatyvinės grupės, kurios turėjo didelį vietos bendruomenių palaikymą, galima teigti, kad tuo metu steigiamasis suvažiavimas atstovavo visai lietuvių tautai.

Lietuvos istorijoje panašių pavyzdžių jau būta. 1905 m. gruodžio 4–5 d. dirbo Didysis Vilniaus suvažiavimas, dar žinomas kaip Didysis Vilniaus Seimas. 1917 m. gegužės pabaigoje – birželio pradžioje Rusijoje posėdžiavo vadinamasis Petrapilio lietuvių seimas. 1917 m. rugsėjo 18–22 d. lietuvių inteligentų Vilniuje taip pat buvo sušaukta vadinamoji Vilniaus konferencija.

Minėti įvykiai iš esmės nesiskyrė nuo Sąjūdžio Seimo steigiamojo suvažiavimo. Visuose renginiuose jo dalyviai buvo tautos deleguoti arba išrinkti, o priimti nutarimai pripažinti visos lietuvių tautos. Išskirtinis vaidmuo teko Vilniaus konferencijoje išrinktai Lietuvos tarybai. Taryba 1918 m. vasario 16 d. paskelbė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą ir iki 1920 m. pavasarį vykusių demokratinių rinkimų į Steigiamąjį Seimą ji buvo laikoma aukščiausia teisėta Lietuvos institucija. Iš esmės atliko Seimo institucijos vaidmenį.

Vadinasi, Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo metu išrinktas Sąjūdžio Seimas, nepaisant to, kad Sovietų Sąjungos vykdomąją Lietuvoje realią valdžią dar turėjo Maskvos kontroliuojama Komunistų partija, LTSR Aukščiausioji Taryba tapo juridinę galią turinti aukščiausia visos lietuvių tautos valdžios institucija. Tokia padėtis išliko iki 1990 m. vasario mėnesį įvykusių demokratinių rinkimų į LTSR Aukščiausiąją Tarybą.

Sąjūdžio Seimui, ypač jo tarybai, teko išskirtinis vaidmuo valstybės gyvenime. Dar iki Steigiamojo suvažiavimo Sąjūdis pasiekė akivaizdžių laimėjimų. Visų pirma padarė didžiulę įtaką Lietuvos komunistų partijai. Vos ne Sąjūdžio Seimo išvakarėse, spalio 21 d., kaip žinote, LKP pasikeitė vadovybė ir pirmuoju sekretoriumi tapo Algirdas Mykolas M. Brazauskas. Ir, aišku, didelę įtaką turėjo LTSR Aukščiausiosios Tarybai. Spalio 6 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas suteikė lietuvių kalbai valstybinės kalbos statusą ir legalizavo Lietuvos trispalvę, Vinco Kudirkos „Tautišką giesmę“ ir lietuvių nacionalinius simbolius: Vytį ir Gediminaičių stulpus. Spalio 25 d. panaikino savo rugpjūčio 2 d. įsaką „Dėl atsakomybės už nustatytų susirinkimų, mitingų, gatvės eitynių ir demonstracijų organizavimo ir vykdymo tvarkos pažeidimo“.

Po Sąjūdžio suvažiavimo Lietuvoje tęsėsi organizuotas liaudies judėjimas, pasirengęs mesti iššūkį Komunistų partijai. Nuo šiol Sąjūdis tapo visuomenine jėga, galinčia pateisinti visuomenės viltis ir lūkesčius. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio organizacinis tinklas veikė kaip tarpininkas tarp vadovybės ir tautos. Sąjūdžio Seimo nariai sesijoje reiškė ne tik asmeninę nuomonę dėl vieno ar kito svarstyto klausimo, bet atstovaudami savo vietovėms, Sąjūdžio struktūroms išsakydavo miesto ar rajono Sąjūdžio taryboje, konferencijoje pareikštas nuomones, pasiūlymus, politinės padėties įvertinimus ir kita. Kaip savo knygoje pažymi Virgilijus Čepaitis, „Didelę, jei ne didžiausią, įtaką Sąjūdžio sprendimams darė visuomenės nuomonė. Tauta visą laiką stovėjo už mūsų nugarų ir vertė daryti jai reikalingus sprendimus.“ Svarbiausia, kad Sąjūdžio tarybos įstatymai darė didžiulį poveikį LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams, kurie atsidūrė sudėtingoje situacijoje: iš vienos pusės juos prie sienos rėmė Sąjūdis, iš kitos pusės – Komunistų partijos vadovybė, už kurios stovėjo Maskva.

Nuo 1988 m. rudens visi svarbiausi Aukščiausiosios Tarybos svarstomų įstatymų projektai buvo aptariami Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seime ir jo taryboje. Kritinės pastabos ir siūlymai buvo teikiami Aukščiausiosios Tarybos prezidiumui ir sakomi per sesijas iš tribūnos. Didėjant Sąjūdžio vadovybės reikalavimams, LTSR Aukščiausioji Taryba į juos privalėjo ne tik atsižvelgti, bet ir juos vykdyti.

Antai 1988 m. lapkričio mėnesį visoje Lietuvoje vykstančiuose susirinkimuose, mitinguose buvo reikalaujama prasidėsiančioje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje nepritarti TSRS Konstitucijos pataisoms, kurios numatė ne plėsti respublikų suverenumą, o stiprinti centralizaciją. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis prieš ją surinko beveik 2 mln. parašų. Sąjūdžiui reikalaujant 1989 m. gegužės 18 d. LTSR Aukščiausioji Taryba priėmė deklaraciją apie Lietuvos valstybinį suverenitetą, kuri skelbė, kad Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba mato išeitį iš esamos padėties tik atgaunant valstybinį suverenitetą. Ateities santykiai su TSRS ir kitomis valstybėmis turi būti nustatyti tik tarpvalstybinėmis sutartimis.

Sąjūdžiui reikalaujant 1989 m. lapkričio 23–24, gruodžio 4–7 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje buvo svarstytas klausimas dėl Lietuvos TSR Konstitucijos 6 straipsnio, įtvirtinusio Komunistų partijos valdžios monopolį, panaikinimo. Po pakartotinio svarstymo gruodžio pradžioje LTSR Aukščiausioji Taryba pagaliau priėmė naująją 6 straipsnio formuluotę (cituojau): „Partijos, visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai steigiami įstatymų nustatyta tvarka ir veikia kaip numatyta Lietuvos, LTSR, Konstitucijoje bei įstatymuose. Toks valdžios sprendimas sudarė sąlygas Lietuvoje kurtis kitoms politinėms partijoms, o Lietuva buvo pirmoji TSRS respublika, panaikinusi Komunistų partijos valdžios monopolį ir įtvirtinusi daugiapartiškumą, kaip politinės sistemos pagrindą. Taip Sąjūdžiui buvo atvertas kelias legaliai dalyvauti šalies politiniame gyvenime.“

Sąjūdis ypatingą dėmesį skyrė 1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos pasirašytam Ribentropo–Molotovo paktui. Sąjūdžio Seimas Seimo nutarimo „Dėl 2012 metų paskelbimo Sporto metais“ projektas Nr. XIP-1989 m. pradžioje priėmė deklaraciją, smerkiančią

Molotovo–Ribentropo pakta ir skelbiančią: „Lietuvių tauta siekia kurti demokratišką valstybę, nes lietuvių tauta niekada nesusitaikė su valstybės suvereniteto praradimu.“ Panašias nuostatas Sąjūdžio atstovai dėstė ir Maskvoje.

Ribentropo–Molotovo pakto klausimui ypatingas dėmesys buvo skirtas SSRS liaudies deputatų I suvažiavime, kuris prasidėjo Seimo nutarimo „Dėl 2012 metų paskelbimo Sporto metais“ projektas Nr. XIP-1989 m. balandžio mėnesį. Lietuvos deputatai, kurių daugumą sudarė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio dalyviai, kartu su Latvijos ir Estijos atstovais reikalavo, kad suvažiavime būtų sudaryta speciali komisija, kurią įpareigotų politiškai ir teisiškai įvertinti Ribentropo–Molotovo pakta. Į sudarytą komisiją įėjo 26 nariai, iš jų 4 deputatai iš Lietuvos: Vytautas Landsbergis, Justinas Marcinkevičius, Kazimieras Motieka ir Zita Šličytė.

Nepaisant įvairių trukdymų, liepos 19 d. komisija patvirtino dvi svarbias išvadas: pirma, nors slaptųjų protokolų originalai nesurasti, tačiau išsaugotųjų kopijų patikimumas nekelia abejonių; antra, reikia specialiu aktu pripažinti negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento visus slaptuosius Sovietų Sąjungos ir Vokietijos 1939–1941 m. susitarimus. Komisijos nariai taip pat prašė iki Seimo nutarimo „Dėl 2012 metų paskelbimo Sporto metais“ projektas Nr. XIP-1989 m. rugpjūčio 23 d. paskelbti pagrindiniuose sąjunginės spaudos dienraščiuose slaptųjų protokolų susitarimus. To nebuvo padaryta dėl įvairių priežasčių.

Kadangi to nebuvo padaryta, tarsi ir atsakas buvo, kaip žinote, Seimo nutarimo „Dėl 2012 metų paskelbimo Sporto metais“ projektas Nr. XIP-1989 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos, Latvijos ir Estijos patriotinių jėgų, aišku, pirmiausia Sąjūdžio ir liaudies frontų, suorganizuotas Baltijos kelias. Svarbiausia, kad jau Sovietų Sąjungos II liaudies deputatų suvažiavimas Seimo nutarimo „Dėl 2012 metų paskelbimo Sporto metais“ projektas Nr. XIP-1989 m. gruodžio mėnesį pripažino, kad Ribentropo–Molotovo pakta buvo, kad buvo tokie slaptieji protokolai.

Mano laikas jau baigiasi, bet noriu pasakyti, kad kai kas šiandien kelia klausimą, kad paskutinioji LTSR Aukščiausioji Taryba evoliucionavo, kad ji tapo demokratine ir t. t. Sprendžiant iš įvairių dokumentų, vienareikšmiškai galima teigti, kad jeigu ne Sąjūdis, nieko panašaus nebūtų buvę. Sąjūdžio reikalavimai, sakyčiau, kai kur netgi ultimatyvūs reikalavimai, vertė LTSR Aukščiausiąją Tarybą dirbti taip, kaip iš tikrųjų reikėjo, ko reikalavo to meto Lietuva. Galbūt nenuostabu, kad jau po to, kai 1990 m. pradžioje vyko rinkimai, kaip žinote, Sąjūdis laimėjo triuškinamai. Paminėsiu tik tiek, kad 43 Sąjūdžio Seimo nariai buvo išrinkti į Aukščiausiąją Tarybą. Paminėsiu, kad 1990 m. kovo 11 d. priimtas Nepriklausomybės Aktas iš esmės buvo Sąjūdžio vadovybės projektas, kuris, aišku, buvo aptartas, išdiskutuotas išvakarėse.

Kadangi, kaip sakiau, mano laikas baigiasi, noriu trumpai apibendrinti mintį ir pasakyti, kad 1988–1990 m. pradžios Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis buvo visos lietuvių tautos jėgos ir stiprybės šaltinis. Naudodamasis palankiomis aplinkybėmis ir pasirinkęs neginkluotos kovos, dar vadinamos „dainuojančia revoliucija“, kelią, suvienijęs po savo vėliava įvairius visuomenės sluoksnius, Sąjūdis atvedė Lietuvą į laisvę, svariai prisidėjo prie Sovietų Sąjungos ir visos komunistinės sistemos žlugimo. Po 1990 m. kovo 11 d. Akto prasidėjo suverenitetų paradas – Rusija ir kitos sovietinės respublikos skelbė suverenitetą. Tai buvo didelis lietuvių tautos įnašas į XX a. Europos istoriją.

Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

A. STREIKUS. Dėkojame daktarui Mindaugui Tamošaičiui.

Be abejo, tame kelyje į valstybės atkūrimą kulminacinis taškas buvo pasiektas 1990 m. kovo 11 d. šioje salėje. Dabar aš norėčiau pakviesti vieną iš tą dieną šioje salėje vykusios dramos dalyvių, Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininko pavaduotoją, Lietuvos

Nepriklausomybės Akto signatarą Kazimierą Motieką. Jis pasidalins impresijomis tiek iš laiko perspektyvos, tiek ir iš tų dienų apie tą dieną šioje salėje vykusius įvykius.

Kovo 11-oji ir valstybės atkūrimas

KAZIMIERAS MOTIEKA.⁶ Gerbiamasis Lietuvos jaunime, gerbiamieji konferencijos dalyviai! Parengti 15 minučių pranešimą apie Kovo 11-ąją ir valstybės atkūrimą vargu ar įmanoma. Apie Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1990 m. kovo 11 d. nutarimus, jų rengimą ir istorinę reikšmę išsamiai ir su nuoširdžiu patosu jau buvo daug rašyta ir kalbėta.

Kas dėl valstybės atkūrimo plačiąja prasme, manau, kad ši tema negali būti ribojama tik Kovo 11-ąja. XX a. Lietuvos valstybės atkūrimas – tai ir 1918 m. vasario 16-oji, ir tarpukario valstybės kūrimas, kultūra, politika, moralinis, fizinis ir ginkluotas pasipriešinimas okupantams, ir pagrindinė spauda, ir partizanų kova, jų krauju pasirašyta Lietuvos Nepriklausomybės Deklaracija, ir „Katalikų Bažnyčios Kronika“, ir Helsinkio grupės, Lietuvos laisvės lygos, Sąjūdžio ir daugelio kitų patriotinių organizacijų bei Lietuvos žmonių asmeninio pasipriešinimo okupacijai darbai, jų pasekmės ir rezultatai. Norėčiau kalbėti tik keliais šios temos aspektais.

Europos kontekste Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimas 1918 m. ir 1990 m. nebuvo tik Lietuvai būdingi politiniai reiškiniai. 1918 m. šį procesą lėmė Pirmasis pasaulinis karas, kai tarpusavyje kariavo imperinės valstybės dėl savo valdų išplėtimo. Dėl vykusio karo neregėtai sustiprėjo Rytų ir Vidurio Europos pavergtųjų tautų siekis būti laisvomis. Jis baigėsi Čekoslovakijos, Vengrijos, Lenkijos, Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos nepriklausomybe. Jos tapo valstybių bendrijos, Europos valstybių bendrijos, ir Tautų Sąjungos narėmis.

Po Antrojo pasaulinio karo Didžioji Britanija, Prancūzija ir kitos valstybės nutraukė grobuonišką politiką kitų tautų atžvilgiu. Indija, Alžyras ir daug kolonijų tapo nepriklausomomis valstybėmis. Liko tik vienintelė imperija – Sovietų Sąjunga, o iš esmės – Rusija. Per Antrąjį pasaulinį karą ji užgrobė bene pusę Europos valstybių ir ilgiems dešimtmečiams jas pavergė: vienoje suformavo komunistų valdomas ir Maskvos kontroliuojamas vadinamąsias liaudies demokratines valstybes, o kitas tiesiog okupavo.

Po penkiasdešimties savo egzistavimo metų atsidūrusi ant valstybės ekonominio bankroto ribos, Sovietų Sąjunga buvo priversta leisti riboti privačią veiklą – steigti kooperatyvus, o valstybės valdymą susieti su viešumu ir šiek tiek praplėsta, bet ir toliau socialistine, demokratija. Ta landa pavergtos valstybės ir pasinaudojo. Visose atsirado liaudies frontai, kuriems pavergtų tautų žmonės išreiškė visišką pasitikėjimą, kovodami už laisvę, ir kurie atkūrė savo nepriklausomas valstybes.

Ir 1918 m., ir 1990 m. Lietuvos valstybės atkūrimas Europoje nebuvo išskirtinis reiškinys. Abiem istoriniais atvejais valstybių atkūrimą lėmė vienos ir tos pačios tuo metu egzistavusios objektyvios aplinkybės, kuriomis liaudies frontai, tarp jų ir Sąjūdis, pasinaudojo atsižvelgdami į konkrečiai susiklosčiusias aplinkybes jų šalyse. Mane žeidžia kai kurių veikėjų, net ir kovojusių už Lietuvos laisvę, kartais skleidžiamas mitas esą Sąjūdis iš pradžių buvo ne už Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimą, bet už autonomiją Sovietų Sąjungoje. Tai Sąjūdžio esmę ir veiklą žeminančios mintys, nepaisant to, kas ir kokiomis dingstimis kartkartėmis jas skleidžia.

1988 m. spalio 23 d. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo priimtoje Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendrojoje programoje nėra nė žodžio apie Lietuvos autonomiją

⁶ Kazimieras Motieka, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininko pavaduotojas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras.

Sovietų Sąjungos sudėtyje. Reikia prisiminti, kad Sąjūdžio suvažiavimas vyko po ne visų pusės metų nuo jo sukūrimo dienos. Per tą pusmetį Sąjūdis aktyviai griovė ilgos okupacijos metais žmonėse įsišaknijusią sovietinio teroro baimę, o kartu ir pratino vadinamąją *perestroiką* prie tikros demokratijos ir tikrojo viešumo įgyvendinimo.

Todėl Sąjūdžio programoje Lietuva dar buvo vadinama Lietuvos TSR. Reikia atiduoti pagarbą šios programos autoriams, kurie tuo pavojingu metu nepuolė šaukti: grąžinkit Lietuvai nepriklausomybę ar okupantai lauk iš Lietuvos ir panašiai. Sąjūdžio tikslą – atkurti Lietuvos valstybės nepriklausomybę jie meistriškai suformulavo kitais žodžiais. Kaip sakoma, tarp eilučių, kurių esmė Lietuvos žmonėms buvo suprantama ir atitiko jų puoselėjamas laisvės mintis. Sąjūdžio programos bendrose nuostatose skelbiama, kad „pagrindinis Sąjūdžio tikslas yra viešumas, demokratija, kad Sąjūdis už Lietuvos TSR valstybinį, ekonominį, kultūrinį suverenitetą, kad Sąjūdis siekia atgaivinti žmogų kaip moraliai atsakingą asmenybę, pilietį, savo krašto šeiminką ir patriotą, kad Sąjūdis siekia užtikrinti lietuvių tautai išlikimo ir suverenaus valstybingumo sąlygas, ir t. t.“

Toliau programoje panašiai pasakyta apie žmogaus ir piliečio teises, pilietybę, karinę tarnybą, teisingumą, kultūrą, kitas visuomeninio politinio gyvenimo sritis, kurių įgyvendinimas galimas ne Lietuvos TSR, bet tikrai Lietuvos nepriklausomoje valstybėje. Štai toks buvo vienas iš tarpinių atkuriant Lietuvos valstybės nepriklausomybę.

Dar norėčiau atkreipti dėmesį į realiai išlikusius pavojus, kurie buvo ir yra rezgami prieš Lietuvos valstybę. Lietuvos likimą istorija suklostė taip, kad didelių valstybių apsuptyje turime nuolat kovoti už laisvę ir valstybės atkūrimą. Didžioji dalis mus supančių valstybių tapo neagresyvos, o didžioji valstybė – Rusija, perėmusi Sovietų Sąjungos teises ir pareigas, atvirai puoselėja viltis atkurti jos sienas ir kaip 1940 m. „išvaduoti“ Lietuvą, Latviją ir Estiją nuo grėsmės esą iš Vakarų.

Atkreipkime dėmesį į Michailo Gorbačiovo jau 1995 m. išleistą knygą „Gyvenimas ir reformos“. Aš atkreipiu dėmesį, kad ta knyga yra parašyta ir išleista jau po kovo 11-os dienos, 1995 m. Štai citata iš knygos. Cituoju: „Bet negalime pamiršti to, kad joms, t. y. Lietuvai, Latvijai ir Estijai, realiai grėsė fašizmas, kad buvo prisijungta remiantis slaptuoju susitarimu su Vokietija ir Raudonajai armijai faktiškai jas okupavus“. Reikia stebėtis knygos ir *perestroikos* autoriaus veidmainiškumu. Iš vienos pusės, jis už viešumą ir persitvarkymą, o iš kitos pusės, net 1995 m. drįsta teigti pasauliui, kad Lietuvos okupacijos būtinybė buvo išgelbėti ją nuo gresiančio fašizmo, tai yra nuo 1939 m. tapusio Sovietų Sąjungos draugu, partneriu ir bendražygiu – fašistinės Vokietijos. Toje pačioje knygoje Michailas Gorbačiovas rašo ir apie tai, kaip po 1991 m. sausio 13 d. įvykių Vilniuje pas jį buvo atvykusi Lietuvoje aukštas pareigas užimanti pareigūnė, kuri, pasak Michailo Gorbačiovo, suvokia, kad Lietuvos ateitis dideliu mastu priklauso nuo iš tiesų partnerišku, draugiškų santykių su Maskva, todėl reikia eiti ekonominės sąjunginės sutarties link.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tuo metu Michailas Gorbačiovas buvo parengęs daug sąjunginių sutarties projektų, kurių tikslas Lietuvos atžvilgiu buvo vienas, – kad ji ir toliau būtų supančiota sąjunginės sutarties pančiais, o jos ateitis būtų siejama su okupacijos tęstinumu ir vergija Sovietų Sąjungos sudėtyje.

Prisiminkime, kokios buvo sutarčių projektuose atvirai pratemptos mintys. Viename sutarčių projekte pasakyta: turėkite ekonominį savarankiškumą, kitame – būkite suverenūs ir galiausiai – būkite nepriklausomi, bet Sovietų Sąjungos sudėtyje. Taigi akivaizdu, kad 1990 m. kovo 11 d. atkurtai mūsų valstybės nepriklausomybei pavojai neišnyko ir yra realūs ir šiandien. Pavojai iš išorės ir vidaus...

Šiandieninė Rusija savo imperialistinius planus prieš Lietuvą rezga ne tik Maskvoje, bet ir Lietuvoje. Šiuo aspektu kova prieš iš Rusijos slenkančius pavojus yra rimtas iššūkis Lietuvos Vyriausybei ir diplomatijai, tačiau po Rusijos prezidento Boriso Jelcino mirties mūsų diplomatų veiklos, normalizuojant santykius su Rusija, nematyti.

Šiandien ypač trūksta landsbergiškos diplomatijos. Vietoje kvalifikuotai parengtos ir nuosekliai vykdomos diplomatijos šiandieną stebime nuolat iškasamus vadinamuosius karo kirvius ir bergždžias pastangas tiesmukai ir nequalifikuotai išlyginti susiklosčiusius šaltokus santykius su Rusija sprendžiant Lietuvai svarbius klausimus. Šiandieninė mūsų diplomatija – tai ne gerai parengtos derybos, bet vien nerezultatyvūs barniai. Manau, kad tokia diplomatija jokių perspektyvų neturi.

Naujai išrinktam Seimui ir naujai Vyriausybei linkiu iniciatyvos, sumanumo ir kvalifikuoto atkaklumo ne tik gerinant santykius su Rusija, bet ir nesilpninant Lietuvos narystės Europos Sąjungoje ir NATO.

Baigdamas noriu pabrėžti, kad šios dienos jubilias Vytautas Landsbergis ir jo vadovaujama Sąjūdžio komanda puikiai orientavosi Rytuose ir Vakaruose susidariusioje politinėje situacijoje ir be klaidų parengė, paskelbė ir įtvirtino Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimą. Tęskime tuos darbus. Ta proga Vytautui Landsbergiui geriausi linkėjimai.

Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

A. STREIKUS. Dėkojame signatarui. LTSR Aukščiausiosios Tarybos virsmas į Atkuriamąjį Seimą ir Nepriklausomybės atkūrimo deklaracija buvo svarbiausi to kelio į valstybės atkūrimą darbai, tačiau tai buvo, kita vertus, ir naujo kelio pradžia. Reikėjo pakloti atkurtos valstybės pamatus iš naujo. Todėl dabar aš kviečiu į tribūną vieną iš geriausių turbūt parlamentarizmo istorijos žinovų Lietuvoje – Lietuvos istorijos instituto ir Tarptautinių santykių bei politikos mokslų instituto dėstytoją daktarą Vladą Sirutavičių, kuris aptars Atkuriamojo Seimo pagrindinius darbus.

Tautos valios ir mandato – sukurti nepriklausomą demokratinę valstybę – įgyvendinimas

VLADAS SIRUTAVIČIUS.⁷ Ačiū, gerbiamasis posėdžio pirmininke. Ponai ir ponios, šį savo labai nedidelį pranešimą norėčiau pradėti nuo kelių įvadininių pastabų.

Pirmoji pastaba. Nepriklausomos demokratinės valstybės genezės klausimu vienu ar kitu aspektu Lietuvos mokslininkai rašė jau ne kartą. Yra rimtų akademinių studijų, kai kurios jau buvo minėtos, pavyzdžiui, Sąjūdžio politinė istorija nuo 1988 m. iki 1990 m., to paties laikotarpio Lietuvos politinė istorija, ir galiausiai padaryta sociologinė Sąjūdžio, kaip masinio socialinio judėjimo, analizė. Yra gausybė mažesnės apimties darbų, skirtų vienam ar kitam naujosios Lietuvos valstybingumo ir jos genezės klausimui. O kur dar pluoštas įvairių publikuotų atsiminimų, dienoraščių, kurie tyrinėtojiui yra nepamainomas šaltinis.

Šiuos kelis dalykus primenu ne todėl, kad jie būtų nežinomi, tik todėl, kad (apsibrėšiu) patikslinčiau savo kalbėjimo lauką. Mano pranešimas nebus tikraja to žodžio prasme akademinis, nebus diskutuojama su tuo, kas jau parašyta, nebus kalbama apie naujus šaltinius, kuriuos pavyko surasti. Tai labiau bandymas pasidalyti keliais pastebėjimais, ne tokiais rimtais, kaip sakė posėdžio pirmininkas, refleksijomis, gal ir ne visai nuosekliomis, bet kurios, man atrodo, svarbesnės ir kurios susijusios su konferencijos ir su pranešimo pavadinimu.

⁷ Dr. Vladas Sirutavičius, Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslinis bendradarbis.

Antroji pastaba. Dėstydamas nesilaikysiu nuoseklios logikos, kuri lyg ir sektų iš to pranešimo, kuris vadinasi „Tautos valios ir mandato – sukurti nepriklausomą demokratinę valstybę – įgyvendinimas“, kurį lyg ir suponuotų štai tas mano minėtas pranešimas, tokia lyg ir vientisa logika išdėstyti čia, nors apie tai jau buvo šnekėta. Pranešimo pavadinimą, prisipažinsiu, sugalvojau ne pats, jį man pasiūlė konferencijos organizatoriai, ir, keista, aš jo jau nebenorėjau.

Apskritai Lietuvos valstybės, demokratinės valstybės, atkūrimo procese skirčiau kelis tarpusavyje glaudžiai susijusius veiksnius arba jų grupes, kurie turėjo įtakos, tiksliau būtų teigti, kurių pagrindu ta Lietuvos valstybė tapo galima. Žvelgiant šiek tiek plačiau taip pat būtų galima teigti, kad tie veiksniai vienaip ar kitaip, intensyviau ar mažiau intensyviai veikia ne tik Lietuvoje, bet ir apskritai visoje Vidurio Europoje, Baltijos šalyse ir Vidurio Europoje.

Taigi konkrečiau. Pirmasis veiksnys, įtakojęs politinius procesus, buvo dviejų tendencijų, dviejų politinių tendencijų, pavadinčiau, persidengimas. Tai revoliucinės ir parlamentinės politinės tendencijos persidengimas. Na, revoliucinės čia reikėtų suprasti ne tik tai, kad radikalizmas įsiveržė į politiką, bet kad įsiveržė tos grupės žmonių, kurios nuo politikos faktiškai buvo atskirtos. Tai buvo iš tikrųjų naujas reiškinys sovietinėje politikoje. Parlamentinis politinis, kad buvo remtasi ir dažnai remtasi rinkimais.

Tektų pripažinti, jog impulsą tokiems procesams darė sovietinės sistemos liberalizacija ir jos demokratizacija, tai, kas čia jau buvo paminėta, ta vadinamoji *perestroika*. Sistemos liberalizacija formavo tam tikrą politinių galimybių langą arba lauką, leidžiantį aukščiau minėtus revoliucinį ir parlamentinį principus derinti. Svarbi buvo ir dar viena aplinkybė, kuri kilo iš to derinimo, kad visi judėjimai, socialiniai judėjimai, pirmiausia Baltijos šalyse, tarp jų ir Sąjūdis, buvo neprievartiniai. Tai, mano supratimu, yra viena iš svarbiausių sąlygų demokratinei politinei sistemai formuotis.

Tiesa, jei būtų veikusios tik mano jau minėtos aplinkybės, tikėtina, jog politiniai procesai Lietuvoje būtų vykę pagal sovietinės sistemos reformavimo, jos federalizavimo ar konfederalizavimo rėmus. Tačiau buvo dar vienas svarbus veiksnys, turėjęs ypatingos įtakos politiniams procesams Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos šalyse, ir tiesioginės įtakos Lietuvos valstybės atkūrimui. Tas veiksnys – tai nacionalinis veiksnys. Tiksliau būtų sakyti, jei išskleidžiant, tai yra nacionalinio apsisprendimo ir tautos suverenumo veiksnys.

Svarbu ir tai, kalbant apie nacionalinį apsisprendimą ir suverenumą, kad abu tie veiksniai turėjo labai aiškų apibrėžtumą, juos buvo galima pačiuipinėti empiriškai, kitaip tariant, egzistavo aiškiai išreikštas etnokultūrinis atskirumas: lietuvių kalba, kilmė, skirtinga istorinė atmintis, taip pat ir aiškus teritorinis apibrėžtumas Lietuvos su Vilniumi ir Klaipėda. Ir jei socialinių pabaltijiečių judėjimo atsiradimui (Sąjūdžiui) prielaidą sudarė sovietinės sistemos liberalizacija, tai jų programoms vis labiau politizuojantis vis labiau buvo remiamasi visuotinai Vakarų juridinėje tradicijoje, politinėje praktikoje įsitvirtinusių tautų apsisprendimo ir nevaržomo suverenumo, iš kurio kildinama demokratinė politinė valdžia, principais.

Ko gero, vienu ryškiausiu tokio apsisprendimo proveržiu iki valstybės atkūrimo galima laikyti trijų nacionalinių judėjimų organizuotą Baltijos kelią, tą gyvąją grandinę. Iš esmės Baltijos kelias žymėjo tautinį ir valstybinį atsiribojimą nuo Sovietų Sąjungos. Galbūt ir reakcija į šitą Baltijos kelią buvo tokia liguista. Jeigu gerai prisimenate, tai buvo pavadinta nacionalistine isterija.

Tačiau Maskva šito nacionalinio principo apsisprendimo ir suverenumo pripažinti nenorėjo ir nacionalinių judėjimų pobūdį iš esmės ignoravo, šiurkščiai atmesdavo arba neigdavo. Kaip reakcija į tai buvo iš esmės visų pabaltijiečių judėjimų, kartu ir Sąjūdžio, kaip paties stipriausio judėjimo, siekis savo vadavimą susieti su Sovietų Sąjungos sugriovimu. Tai suvokta kaip esminė

išsivadavimo sąlyga. Ne atsiribojimo susitarimo pagrindu, bet secesija pačia griežčiausia forma. Tai, žinoma, skatino centro prievartą.

Galiausiai trečiasis veiksnys. Labai dažnai Baltijos šalių visuomenės, tarp jų ir Lietuvos, taip pat ir šių šalių judėjimai buvo vadinami (ir ne tik sovietinių propagandistų, bet ir Vakaruose) nacionalistiniais. Toks įvardinimas turėjo aiškiai negatyvią prasmę. Mat, buvo abejojama, ar kuriant nepriklausomą valstybę, nepriklausomą Lietuvos valstybę, nacionaliniams judėjimams pavyks suderinti nacionalinius siekius su universaliais Vakarų demokratijoje nusistovėjusiais ir įsitvirtinusiais liberalios atstovaujamos demokratijos principais. Galima manyti, kad tam tikro pagrindo tokiems nuogastavimams būta, jų teikia istorija, tai, kas vadinama demokratijų tradicijų nebuvimu, jų fragmentiškumu ar silpnumu. Tiesa, taip pat atrodo, kad tokiam pesimistiniam požiūriui, negatyviam požiūriui būta ir kitų motyvų.

Vakaruose apskritai dominavo neigiamas požiūris į etnokultūrinį nacionalizmą, jis laikytas uždaru, svetimu demokratijai, kuri buvo grindžiama interesų derinimu, taigi iš esmės besiskiriančiu nuo Vakarų demokratijoje įsitvirtinusio atviresnio vadinamojo pilietinio.

Kalbant šiek tiek apibendrintai ir schematiškai Lietuva, kaip ir kitos Baltijos šalys, savo valstybingumą atkūrė remdamasi nacionaliniu arba etnokultūriniu principu. Paprastai tariant, jeigu visa tai iš tokios mokslinės akademinės kalbos išverstume labiau į buitinę, lietuviai ir pirmiausia tik jie buvo suinteresuoti savo valstybės atkūrimu. Šiuo požiūriu situacija iš tikrųjų, kaip jau buvo minėta, priminė 1918 metus. Tačiau kaip ir tuomet, taip ir 1990 m. nacionalinis principas, tai, kas vadinama tuo etnokultūriniu nacionalizmu, mechaniškai neatmetė demokratijos principo. Situacija buvo tokia, kad tautinė dauguma turėjo nustatyti bendrus politinius valstybės principus, kartu atsiklausdama ir mažumų.

Norėčiau atkreipti dėmesį į aplinkybę, kuri, mano nuomone, svariai prisidėjo prie demokratijos įtvirtinimo. Tą aplinkybę pavadinčiau tiesiogine demokratija, tai yra tiesioginių piliečių dalyvavimu sprendžiant esminius svarbiausius politinės sistemos sandaros klausimus.

Atkreipti dėmesį į tą aplinkybę reikėtų dar ir todėl, kad požiūris į tiesioginės demokratijos raišką ir reiškinių apskritai yra gana kontraversiškas ir tikrai nevienareikšmis. Toks požiūris bent jau Vakaruose grindžiamas tam tikra karčia patirtimi. Tačiau naujausios Lietuvos valstybingumo istorijoje kaip tik tiesioginė demokratija suvaidino svarbų vaidmenį (žinoma, šalia kitų veiksmų, kuriuos jau minėjau) demokratinę politinę sistemą įvirtinant ir ją įteisinant. Verta prisiminti patį pirmąjį 1991 m. vasario mėn. referendumą, nors formaliai jis buvo vadinamas ne referendumu, o apklausa, kuris visos Lietuvos mastu vienareikšmiškai pasisakė už nepriklausomos demokratinės valstybės sukūrimą, o greitai referendume priimta nuostata tapo ir konstitucine nuostata. Ačiū. *(Plojimai)*

A. STREIKUS. Dėkojame daktarui Vladiui Sirutavičiui.

Iš tikrųjų atkurta Lietuvos valstybė patyrė tikrai galingą griūvančios imperijos politinį, diplomatinį ir karinį spaudimą, todėl labai pravartu pažvelgti, kaipgi kūrėsi Lietuvos atsakas tam spaudimui, kaip kūrėsi atkurta Lietuvos kariuomenė. Pažvelgti į tai aš kviečiu generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos profesorių daktarą Valdą Rakutį.

Nuo Tautos savigynos iki kariuomenės sukūrimo

VALDAS RAKUTIS.⁸ Gerbiamieji šios iškilmingos šventinės konferencijos dalyviai, civilių ir kariškių luomų atstovai, iš tikrųjų kariuomenės klausimas tradiciškai yra tiesiogiai susijęs su valstybingumo klausimu. Neatsitiktinai karaliaus inauguracijos iškilmėse jam būdavo įteikiamas kalavijas arba koks nors kitas ginklas, kuris liudijo jo viešpatavimą, jo valdžią, jo jėgą.

Tačiau mūsų dainuojanti revoliucija buvo šiek tiek netradicinė. Sąjūdžio ištakos glūdėjo inteligentų organizacijose ir su jomis susijusiose bendruomenėse, klubuose, diskusijų grupėse. Kariškių tarp sąjūdiečių buvo mažai. Didžioji dalis Lietuvos karo žmonių tuo metu buvo jau seni, daug kas iš jų žuvo lageriuose, ir tokių žmonių, kurie tarnavo dar anos Lietuvos kariuomenėje, nebuvo labai daug. Kita dalis, tarnavusių jau sovietų kariuomenėje, joje tebetarnavo ir neturėjo jokio pagrindo grįžti. Todėl vieninteliai žmonės, buvę krašte, buvo tie, kurie ėjo kokias nors pareigas čia, Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje, arba jau buvo išėję į atsargą ir tuo metu susibūrė į Lietuvos atsargos karininkų sąjungą.

Todėl natūralu, kad pačioje pradžioje nebuvo to pagrindo, kuris iš tikrųjų galėtų ką nors daryti, o ir sąlygų tam visiškai nebuvo, nes Lietuvoje sėkmingai viešpatavo tarybinė kariuomenė, o lietuviai vis dar buvo, net ir Sąjūdžio laikais, kviečiami, raginami arba verčiami eiti į kariuomenę.

Taigi pirmasis etapas 1988 metais, prasidėjus mūsų Sąjūdžio judėjimui, neturėjo labai didelės įtakos nusistovėjusiai senajai tvarkai. Vienintelė aiški jėga, kuri padėjo palaikyti tvarką mūsų mitinguose, buvo žaliaraiščiai, kurie kaip tokie atsirado 1988 m. birželio 24 d.

Steigiamajame Sąjūdžio suvažiavime apie Lietuvos kariuomenę buvo kalbama arba labai mažai, arba stengiamasi tyčia to dalyko neeskaluoti, nes tai iš tikrųjų buvo jautri tema Sovietų Sąjungai. Sovietų Sąjunga – senosios Rusijos imperijos tradicijų tęsėja rimtai žiūrėjo tik į tuos dalykus, kurie tiesiogiai lietė kariuomenę, gynybą arba tiesiog politinę jėgą. Todėl šis klausimas nebuvo labai smarkiai judinamas net ir vėlesniais laikais, kai savaime atsikūrė šauliai, atsikūrė kitos organizacijos, kurios rūpinosi Lietuva ir, žinoma, tarpusavyje pakalbėdavo apie kariuomenės atkūrimą. Buvo stengiamasi jų per daug neeskaluoti ir nestumti į priekį, paliekant viso labo atstovavimą tam tikruose mitinguose. Tačiau šis judėjimas jau vyko viduje.

Tuo metu man teko tarnauti tarybinėje kariuomenėje, mūsų buvo tik devyni lietuviai tūkstančio žmonių pulke, ir visi tie lietuviai veikė taip gerai, kad vietiniai zampolitai mums sakė: Sąjūdžio grupė veikia ir šiame pulke. Taip jie ir įvardijo. Taigi tas darbas vyko viduje. Žinoma, žmonės, kurie save siejo su kariuomene, taip pat laukė, kad susikūrusi Lietuva sukurs ir savo kariuomenę. Tuo metu buvo kalbama apie autonomiją, apie lietuviškus dalinius ir visokius kitokius dalykus.

Kai 1990 m. atsirado akivaizdūs valstybės pamatai arba, sakykim, akivaizdus siekis, žmonės tikėjosi, kad kariuomenė susikurs vos ne tą pačią dieną, kai bus paskelbta Lietuvos nepriklausomybė. Kai tuoj po 1990 m. Kovo 11-osios deklaracijos buvo paskelbtas kreipimasis į lietuvius, kad reikia ginti Lietuvos pastatus, tai buvo dar tą patį kovo mėnesį ir balandžio pradžioje, ne vienas lietuvis stojo ir atsirado čia, Vilniuje. Man teko garbė būti pirmuoju sargybiniu – stovėti Lietuvos vyriausybėje. Turiu pasakyti, kad tuometinė Vyriausybės vadovė, pamačiusi mus stovinčius, pasakė: ką čia šitie veikia?

Iš tikrųjų tas laikas buvo gana įdomus, ir pirmieji savanoriai važinėdami greitai nesurado tam tikro pagrindo. Pirmojoje Vyriausybėje buvo galvojama kurti Lietuvos krašto apsaugos ministeriją kartu su kitomis ministerijomis, bet buvo tokių nuomonių, kad tai gali iš tikrųjų pabloginti padėtį ir duoti pakankamus argumentus Maskvai sutrukdyti. Todėl tie žmonės, kurie

⁸ Dr. Valdas Rakutis, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos dėstytojas.

tada susirinko, taip pat ir Šaulių sąjunga, kuri jau įstatymu buvo įtvirtinta, dažnai pasijusdavo tokioje labai dviprasmiškoje padėtyje, aš ją pabandyčiau įvardyti kaip apginti neginant. Lyg ir reikia, kad būtų, bet nereikia nieko daryti. Kiekvienas karo žmogus sako: yra ginklai, kova, taktika, strategija, o sako: ne, ne, ne, jūs turite būti ir nieko nedaryti. Buvo labai sunku, be galo sunku tiems žmonėms, ypač tiems, kurie turėjo supratimą, ką reikia ir kaip reikia daryti.

Tačiau net ir neginant galima daug padaryti. Iš tikrųjų įmanomomis formomis pradėjo atsirasti įvairių organizacijų. Čia reikėtų paminėti karinį techninį sporto klubą, kuris pusiau sovietinis atrodė, nes Sovietų Sąjungoje tuo metu irgi veikė panašūs klubai. Dabartinis generolas Česlovas Jezerskas pasakojo šiuos dalykus. Mes ėjom, su jais pašnekėjom, sako: „Taigi mes tokie patys: jūs turite klubą ir mes turime klubą, kas gi čia blogo. Vyrai truputį pasportuos.“

Tuo metu jau iškilo ir įvairių formuočių reali reikmė, kažką reikėjo daryti su savanoriškosios organizacijos armijai ir laivynui remti turtu, todėl buvo sukurtas susivienijimas „Vytis“, kuris po truputį perėmė šitą turtą. Rimti vyrai jau pradėjo krapštytis prie lietuviškų ginklų kūrimo ir darbas realiai prasidėjo.

Taip pat būtina reikmė buvo pasienio apsauga. Reikėjo naujai atsiradusiai deklaruotai valstybei parodyti, kad jinai kontroliuoja teritoriją, tam turėjo atsirasti pasienio apsauga. Ką daryti, kaip padaryti apsaugą, bet kartu nepatekti į konfliktus? Tai ir važiavo vyrai su sąlyga nieko nedaryti, nešaudyti, bet tiek, kiek įmanoma, kiek mūsų įstatymai reikalauja, darbą daryti. Čia ir buvo esminis menas.

Kas iš tikrųjų Lietuvoje padarė sprogiškos bombos efektą? Tai buvo pirmoji vieša priesaika 1990 m. lapkričio 23 d. Eidamas pro šalį ją mačiau. Tada visi suprato – yra Lietuvos kariuomenė. Nereikėjo nieko sakyti ir išleisti jokių didelių... Tiesiog vyrai prisiekė Karo muziejaus sodelyje. Tie, kurie tai matė, pajuto – dabar Lietuva iš tikrųjų turės kariuomenę.

Netrukus po šių įvykių buvo imtasi kitų įdomių žingsnių. Buvo sukurta Vadų mokykla – juk būsimai kariuomenei reikėjo vadovų. Jie atsirado dabartinės Puskarininkių, dabartinės Kariuomenės mokyklos teritorijoje, ten iš tikrųjų jau buvo pradėta rengti.

Tuo pereinamuoju laikotarpiu buvo daugybė keistų dalykų. Buvo tokių dėstytojų, kurie dėstė sovietinėse mokymo įstaigose ir atėję į šitą mokyklą pasikeisdavo kepurę. Reikėjo specialistų. Tiesiog žiguliuke turėjo dvi kepures: vieną užsideda, paskui kitą. Visko buvo. Bet žmonės gavo reikalingus pagrindus. Gavę reikalingus pagrindus, sausio mėn. įvykių metu užsidegus iš esmės daugeliui žalių šviesų sukilo visos, kas buvo padaryta prieš tai, ir net tai, ko nebuvo padaryta. Štai visai neseniai išleista knygutė apie studentų savanorių kuopą. Kaip ji atsirado? Ogi dekanas sako: „Jedinstva“ šturmuoja parlamentą, vyrai, reikia kažką daryti“. Studentai nubėgo. Ir kiek jų liko šiandien mūsų kariuomenėje iš tų studentų, kurie tada atbėgo?

Štai sausio įvykiai, ko gero, yra kitas etapas, ir neabejotinai svarbus tam, kad mes suprastume, kad šitas principas „gintis nesiginant“ išgelbėjo Lietuvą ir tai buvo geriausia karinė strategija, kuri atrodė kaip labai nekarinė. Žinoma, po sausio įvykių jau buvo akivaizdu, kad valstybė bus ir reikia ruoštis. Atsirado mokomasis junginys, sujungus tris atskiras kuopas, apsaugos, garbės sargybos. Ir šitas junginys pradėjo ruošti būsimosios Lietuvos puskarininkius, karininkus, nes žmonių paimti šiaip iš gatvės nebuvo galima. Susikurta savanoriška Krašto apsaugos tarnyba. Šauliai didina savo gretas, pasienis stiprėja, didėja etatų, atsiranda daugiau įgaliojimų. Galima daug ką padaryti. Bet dar kažko laukiame, dar kažko laukiame, dar kažkas neįvyko, dar mūsų nepripažįsta, dar kažkas juda tame Šiaurės miestelyje. Nors lyg ir vyksta kažkokios darybos, bet dar niekas neaišku.

Ir štai šitoje vietoje pučas – įvyko tas esminis lūžis, žinoma, susijęs su aukomis, tuo metu gana liūdnomis, kai iš tikrųjų buvo suprasta, kad be karinės jėgos mes toliau judėti negalime.

„Gintis nesiginant“ etapas tiesiog pasibaigė. Ir pučo metu, kelios dienos po pučo iš tikrųjų prasideda trečiasis etapas, kariuomenės kūrimo etapas, kuris negali būti vertinamas vienareikšmiškai. Jeigu iki to laiko Lietuvą gynė patriotai, žmonės pasišventę, žmonės dažnai turintys rimtą argumentaciją, kodėl jie čia turi būti, tai tada į Lietuvos kariuomenę atėjo tie, kuriems tai buvo profesija, jų atėjo daug, jų atėjo visokių. Atėjo visur: į krašto apsaugą, į pasienį, į kitas tarnybas. Motyvacija jų buvo irgi visokia. Štai šitas laikas yra toks labai permainingas. Daugelis karių, kai juos labiau prašai papasakoti, kaip ten iš tikrųjų buvo, dažnai nutyla, kažko nepasako, kažkas iki galo nepasakyta, nes prasidėjo kitokia kariuomenė, prasidėjo kiti laikai. Bet ji augo, ji stiprėjo. 1992 m. iš tikrųjų yra tas laikas, kai ta Lietuvos kariuomenė jau įgauna savo pavidalą, kai atsiranda Greitojo reagavimo brigada su savo pirmaisiais batalionais, yra rengiamasi šaukti pirmuosius šauktinius, galų gale prasideda tikrasis Rusijos kariuomenės išvedimas.

Bet aš norėčiau dabar padaryti keletą tokių apibendrinimų ir kalbėdamas apie mūsų šiandieninį jubiliatą, ir kartu žinodamas, kad mūsų kariūnai čia irgi girdi šiuos dalykus. Kas gi iš tikrųjų buvo Vytautas Landsbergis šiuo laikotarpiu? Aš įvardinčiau taip: vairininkas audroje, nei daugiau, nei mažiau. Kai aplinkui siaučia bangos, o krantas netoli ir daug povandeninių akmenų, laive kyla visokių idėjų. Vieni sako: lipame į valtį, kiti sako: gal mes vis dėlto keliamo bures, o gal nuleidžiame, o gal šokame į vandenį, ir tada turite būti tas žmogus, kuris pasako: o bus taip. Ir mes dabar galime kaltinti profesorių, kad jis taip padarė ar anaip padarė, bet jis darė, ir padarė gerai. Čia yra labai svarbus dalykas.

Iš kur šitie dalykai yra? Šitas klausimas man seniai neduoda ramybės. Aš tai įvardyčiau keliais žodžiais, tai yra vertybėmis paremta sąžinė, taip yra kai žmogus gali pasitikėti savo vidumi, kur iš esmės viskas yra gerai. Tada jam nereikia labai dairytis aplinkui, jis tai gali padaryti iš savęs vadinamąją indukciją. Analitinis protas ir įžvalga – čia šachmatai ir kiti dalykai. Asmeninė drąsa, darbštumas ir pasiaukojimas – štai šitos esminės savybės leido žmogui sunkiu metu pasitikėti savo sąžinę. Ir tada ranka nedreba, o jeigu ir dreba, tai užtenka jėgos tą drebėjimą įveikti. Ar buvo galima kitaip? Žinoma, buvo galima kitaip. Ar Lietuvos kelias yra individualus? Taip, yra individualus. Besikuriančios Jungtinės Amerikos Valstijos turėjo Džefersoną, bet turėjo ir Vašingtoną, generolą, kuris sakė: mes kariausime ginklu, ir jie laimėjo. Mes turime pavyzdį – gerbiamąjį Vinstoną Čerčilį, kuris išvairavo Britaniją per šitą visą baisų karą, jau iš karto žinodamas, kas yra fašizmas. Jis taip pat nelaimėjo rinkimų karui pasibaigus, nes sunku būti su tokiu vairininku, iš tikrųjų tenka daug dirbti. Ar galime lyginti su prancūzų revoliucija? Ir taip, ir ne, beje, oponentai dažnai mėgsta šitą daryti. Prancūzų revoliucija buvo truputį kitokia, ji atsirado kitaip ir ji pavyzdžiu tikrai negali būti, ir jokių būdu čia Napoleono mes neįžvelgsime.

Taigi kalbėdamas apie baigiamąją dalį, apie demokratiją, aš sakyčiau, kad demokratija be valios būti negali. Jeigu demokratija yra tik ribojimai, draudimai, tai tada ji yra silpna, šaltieniška demokratija, o ji turi būti su valia. Mes turime palikti pilietį, aktyvų lyderį, ir kurti tuos lyderius, kad kitą kartą atsirastų irgi tinkamas vairininkas. Dėkui. (*Plojimai*)

B. J. KUZMICKAS. Dėkojame Valdui Rakučiui. Dabar sveikinimo žodį tarti kviečiama Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto signatarų klubo prezidentė Birutė Valionytė.

**Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto signatarų klubo prezidentės
Birutė Valionytės sveikinimo žodis**

BIRUTĖ VALIONYTĖ.⁹ Gerbiamasis Aukščiausiosios Tarybos Pirmininke Vytautai Landsbergi ir nepakartojamoji Gražina, jūs mums neatskiriami, nes laikas turi savybę bėgti į priekį ypatingu greičiu. Sunku patikėti, kad čia, šioje salėje, jūs daugiausiai laiko praleidote šitoje tribūnoje arba ten, kur dabar sėdi jūsų kolega Bronislovas Kuzmickas, čia vyko istoriniai dalykai, ant sienos užrašyta, kad čia 1990 m. kovo 11 d. atkurta Lietuvos valstybė. Ta valstybė, kuri mūsų tautos genuose yra išlikusi nuo ainių ainių. Ta valstybė, kuri yra mūsų genofonde, mūsų genetikoje. Tai yra pagrindiniai, esminiai dalykai, kurie mus atvedė į Kovo 11-ąją, o visa kita, kaip istorikai moksliskai įvardijo, yra peripetijos. Taigi Kovo 11-oji, Sąjūdis, Lietuvos valstybės atkūrimas, rengiama Konstitucija gimė šitoje salėje. Lietuvos valstybė ne tik atkurta, bet ir Konstitucija taip pat čia išleista į gyvenimą.

Aukščiausioji Taryba, jūsų vadovaujama, ne tik atkūrė valstybę *de jure*, bet ir *de facto*. Ji ir šiandien stovi, pagrindiniai kuoliukai neišklibinti, vadinasi, Aukščiausiosios Tarybos darbas ir jos lyderio – Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko, valstybės vadovo – darbas buvo itin kvalifikuotas. Gal šiandien istorikams dažnai kyla klausimas, iš kur ta kvalifikacija? Aš manau, iš to paties mūsų tautos genofondo. Įaugę į mūsų šaknis turėti savo valstybę, ir mes ją turime. Ačiū jums už tai, ir ypač už Sausio 13-ąją, tada jūs buvote tvirtumo pavyzdys. Tai buvo labai svarbu tautai ir Aukščiausiajai Tarybai, nes buvo tos minutės, kada arba mes visi susitelkiame ir išlaikome, arba jeigu pirmasis lyderis kažkaip susvyruotų, gali įvykti ir pasimetimas. O tai buvo daroma. Ačiū už tai, kad jūs stovėjote smagalyje.

Signatarų klubas nori jus pasveikinti garbingo jubiliejaus proga ir palinkėti vieno paprasto dalyko – ir toliau dirbkite Lietuvos labui. O poniai Gražinai linkime būti tuo ramsčiu, kai jūsų žmogui ypač sunku. Ačiū jums. (*Plojimai*)

A. STREIKUS. Dėkojame už sveikinimus. Dabar skelbiu pertrauką. Bet ne 18 min., kaip numatyta programoje, o tik 5 min., nes organizatoriai labai nori įsprausti mus į rėmus.

Pertrauka

KĘSTUTIS GIRNIUS.¹⁰ Gerbiamieji svečiai, tęsiame konferenciją „Lietuvos valstybės atkūrimo darbai“, skirtą Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 20-mečiui ir pirmojo atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovo Vytauto Landsbergio 80-mečiui. Programoje yra vienas pakeitimas, nes Algirdas Jakubčionis turės susitikimą su būsimais istorikais Saulėtekyje, jo pranešimu pradėsime antrąją konferencijos dalį. Kviečiu Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentą daktarą Algirdą Jakubčionį paskaityti pranešimą „Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo istorinis vaidmuo“.

⁹ Birutė Valionytė, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų klubo prezidentė, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarė.

¹⁰ Doc. dr. Kęstutis Girnius, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas.

Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo istorinis vaidmuo

ALGIRDAS JAKUBČIONIS.¹¹ Gerbiamieji konferencijos dalyviai. Lietuvių tauta XX a. išgyveno ir kančias, ir džiaugsmus. Sakytume, kančios aiškios, o džiaugsmi turbūt didžiausi buvo du: tai 1918 m. vasario 16-oji ir 1990 m. kovo 11-oji. Du kartus Lietuva atkūrė valstybę. Mančiau, tai yra vienas iš didžiausių pasiekimų. Nes atkurti valstybę, tai reiškia įgauti patyrimą, įkurti valstybės institucijas, nustatyti valstybės struktūrą, galų gale tarnauti žmonėms. Kai klausia, o kas yra svarbiau, ar vasario 16-oji, ar kovo 11-oji, visada sakau paprastai: vasario 16-oji. Nes be vasario 16-osios, be pirmo įgudimo kurti valstybę, nebūtų kovo 11-osios, antrą kartą buvo lengviau jau kurti Lietuvos valstybingumą.

Kada mes kalbame apie naujausią istoriją, susiduriame su keliomis problemomis. Pirmas dalykas: nesena istorija yra dar gyva žmonių galvose ir dauguma ją atsimena vienaip, kitaip, trečiaip. Kiekvienas žmogus turi savo prisiminimus.

Kitas dalykas yra šaltiniai. Dažnai tie, kurie kuria istoriją, šaltinius turi savo galvose. Jie žino, kaip buvo. O istorikui reikia iš dokumento nustatyti, kaip buvo. Sunkumas ir yra tas, kad jeigu tik žmogus, tik jis žino, kaip tai buvo, kaip istorikui nustatyti, remiantis kitais žmonėmis ir kitais šaltiniais tą tikrą objektyvią tiesą?

Šiaip ar taip, Aukščiausioji Taryba, susirinkusi 1990 metais, tai jau naujoji Lietuvos istorija. Kaip ji atrodo iš laiko perspektyvos, kai praėjo 20 metų nuo Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo paleidimo? Pirmiausia, kai kuriama institucija, suvokiama jos reikšmė valstybės valdyme. Parlamentas seniai suvoktas ir jo reikšmė, būtinumas nekėlė niekam abejonių. Kitas dalykas, kad Lietuvos sąlygomis reikėjo tą Aukščiausiąją Tarybą pertvarkyti, suteikti jai kitą esmę ir galų gale panaudoti tik formą. Tai ir buvo turbūt sunkiausias momentas – einant į rinkimus ir sušaukiant šią Tarybą, kaip pakeisti visus jos principus.

Kitas dalykas, kuris jau turi šiuo metu visiškai istorinę reikšmę, tai 1990 metų rinkimai. Be visų kitų kandidatų, be Sąjūdžio remtų, dalyvavo ir kitos partijos ir tai buvo pirmi daugiapartiniai rinkimai naujausiojoje Lietuvos istorijoje 1990 metais. Sakytume, jie buvo netgi per daug demokratiški. Nes net ir nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m. partija, kuri pasisakė prieš valstybę, partija, kuri kovojo prieš valstybingumą, negalėjo legaliai veikti, ką jau kalbėti apie rinkimus. Šiuose rinkimuose dalyvavo tie vadinamieji platformininkai ir todėl net ir čia nekyla jokių abejonių, kad rinkimai buvo ne tik kad demokratiniai, bet ir pernelyg demokratiniai. Tai pirmieji daugiapartiniai rinkimai, ir tai yra svarbu. Kai tyrinėtojai susidūrė su rinkimų problema, tai buvo nustatyta, jog tai buvo pirmi rinkimai apskritai ne tik tarp visų sovietinių respublikų, bet ir apskritai to komunistinio bloko šalyse. Kitose sovietinėse respublikose bus vėliau, liaudies demokratijos šalyse taip pat vėliau, bet ne visur, net ir ten jie bus demokratiniai. Lietuva buvo pirma demokratinuose rinkimuose šiuo laikotarpiu tarp Rytų ir Vidurio Europos šalių.

Žinome, kad Sąjūdis laimėjo. Tada kyla klausimas: o kodėl tai galėjo įvykti? Turbūt galime atsakyti gana paprastai: laimėjo, nes suformulavo nepriklausomybės atkūrimo pagrindinius principus. Laimėjo, nes siekė tautos suvienijimo. Laimėjo, nes sugebėjo telkti tautines mažumas Lietuvoje, toliau siūlė ir kvietė paremti Lietuvos siekius pasaulio valstybes, siekė konstruktyvių derybų su Sovietų Sąjunga. Vadinasi, šitie siekiai iš tikro daro, bent jau pirmais darbais, Aukščiausiąją Tarybą-Atkuriamąjį Seimą reikšminga institucija. Ir dar. Pirmą kartą Lietuvos istorijoje dalyvavo stebėtojai iš Jungtinių Amerikos Valstijų, Kanados ir Austrijos. Tai svarbu ir svarbu tai, kad tų šalių žmonės, demokratinės visuomenės žmonės, gavo žinią, kokia yra ta Lietuva ir kad jie nori turėti nepriklausomą Lietuvą.

¹¹ Doc. dr. Algirdas Jakubčionis, Vilniaus universiteto dėstytojas.

Buvo šių rinkimų ir vietinė reikšmė. Pirmas dalykas, aiškėjo, jog itin didelę reikšmę turi geras rinkimų štabo darbas. Jam tuo metu vadovavo Angonita Rupšytė ir iš tiesų štabas nuveikė, davė rezultatus. Kitas dalykas. Aiškėjo, kad ne visos tautinės mažumos arba, sakyčiau, sovietinio mentaliteto žmonės, ne visi norėjo gyventi nepriklausomoje Lietuvoje ir tai rodė rinkimų rezultatai tuometiniame Sniečkuje (dabar – Visaginas), kur rinkimai neįvyko, nes atvyko tik 36 % rinkėjų. Bet kitas dalykas irgi pamažu ryškėjo: didelė konfrontacija, arba priešiškus, rinkimų metu, aštri rinkimų kampanija atvedė prie tam tikro priešiškus ir vėliau posėdžiaujant Seime. Tai tie dėsningumai, kurie taip pat ėmė ryškėti. O rinkimuose dalyvavo 72 % rinkėjų, Lietuvos gyventojų. Tai buvo antras procentas moderniosios Lietuvos istorijoje, nes 1920 m. rinkimuose į Steigiamąjį Seimą dalyvavo 86 % Lietuvos rinkėjų.

Išrinkus Aukščiausiąją Tarybą reikėjo išspręsti kai kurias problemas, kai kurias dilemas, nes dalis tuometinės Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo narių teigė, jog reikia eiti į nepriklausomybę žingsnis po žingsnio, o ne skelbti iš karto. Kiti svarstė klausimą, ar galima dalintis Sąjūdžiui valdžią su Lietuvos komunistų partija. Turbūt nulėmė radikali tendencija, kad reikia spręsti gana greitai ir radikaliai pirmiausia Lietuvos valstybingumo klausimą. Turbūt sprendžiant tiek vieną, tiek kitą problemą pagrindinį vaidmenį suvaidino Vytautas Landsbergis. Kadangi iš esmės buvo nuspręsta, jog reikia tuoj pat skelbti nepriklausomybę, jis, pasirinkdamas savo pavaduotojus, formavo vadovybę iš Sąjūdžio žmonių.

Ta mintis, jog estai, latviai skelbė vėliau, galbūt jie elgėsi pragmatiškiau. Tačiau norėčiau akcentuoti kitą dalyką: Lietuvos kelias buvo bekompromisis, labai emocionalus, griovė Sovietų Sąjungą ir padarė poveikį kitoms respublikoms.

Manychiau, šito Akto reikšmė vėlgi yra ta, kad bekompromisiškai pradėjo griūti Sovietų Sąjunga. 1990 m. kovo 11 d. 22.30 val. buvo paskelbtas šitas Aktas. Kaip paskui paskaičiavo vienas iš deputatų, Stasys Kašauskas, į šitą aktą buvo eita 18153 dienas. Tada tiek laiko Lietuva gyveno nelaisvėje, tiek laiko Lietuva ėjo į nepriklausomybę.

Svarbiausia, ką Aktas paskelbė, mano nuomone, sutelkta į vieną sakinį: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, kaip suverenių galių reiškėja, šiuo Aktu pradeda realizuoti visą valstybės suverenitetą.“ Šitas paskutinis Akto sakinytis reiškia gana paprastus dalykus. Aktas iš esmės prilygsta vasario 16 d. Aktui ir, sakytume, tampa istoriniu, nes atveria kelią į naująją Lietuvos istoriją.

Kitas dalykas. Įteisintas ir Lietuvos tęstinumas priėmus 1938 m. Konstituciją, o dar po 10 minučių priėmus ir Laikinąjį pagrindinį įstatymą, Lietuva paskelbiama suverenia demokratine valstybe. Pagal šią Konstituciją į pirmą vietą buvo iškelta Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas ir jo Prezidiumas, susidedantis iš Pirmininko, pavaduotojų, 6 narių ir sekretoriaus. Jis sprendė ir pilietybės klausimus, ir malonės, skyrė ir atšaukė diplomatus ir t. t. Iš esmės pagal šias funkcijas Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininkas vykdė valstybės vadovo pareigas.

Ir dar. Kovo 11 d. buvo atkurtas formalus Lietuvos valstybingumas, tačiau šitos kelios dienos – 11, 12, 13 d. reiškė Lietuvos valstybės pradžią ir tai yra iš tikro kelių dienų reikšmė. Istorija kartais ir atveda prie to, kad kelios dienos tampa itin reikšmingos šalies istorijai.

1990 m. kuriant valstybę turbūt svarbiausi keli momentai: Vyriausybės suformavimas, Muitinės ir pasienio apsaugos įstatymas, nes valstybė be sienų apsaugos iš principo neįmanoma. Toliau – Krašto apsaugos prievolės įstatymas, o 1991 m. buvo priimti tokie reikšmingi įstatymai kaip Žemės reformos, Pinigų išleidimo, Lietuvos pilietybės. Visi tie įstatymai turbūt kūrė ir valstybę, ir sprendė socialinį teisingumą, taip pat nacionalinės savivarbos klausimus. Mano nuomone, itin reikšmingas buvo Pilietybės įstatymas, kuris suteikė pilietybę kitų tautų Lietuvos

piliečiams ir iš esmės turbūt užkirto kelią didesnei nesantaikai Lietuvoje. Sakyčiau, reikšminga buvo ir tai, kad Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas tobulėjo savo viduje, turiu omeny frakcijų susidarymą. Galbūt tuo metu tai atrodė kaip skaldymasis, kaip vienybės praradimas, bet realiai buvo pereita prie tos sistemos, kuri egzistuoja kitų šalių parlamentuose, ir tai vadinasi normaliu demokratinės valstybės ėjimu į parlamentinį darbą.

1990–1991 m. Aukščiausioji Taryba atlaikė spaudimą, grasinimus, terorizavimą ir galų gale karinę agresiją. Turbūt svarbu tai, kad 1991 m. sausio mėnesį buvo priimtas nutarimas dėl sudarymo Lietuvos Respublikos laikinosios gynybos vadovybės, kurios pirmininku buvo paskirtas Vytautas Landsbergis. Jis kalbėjo per radiją. Kadangi kitų autorių žodžiai darosi įtikimesni, pacituosiu Anatolio Lieveno knygoje „Pabaltijo revoliucija“ parašytus žodžius, kur jis kalbėjo apie Vytauto Landsbergio kalbą taip: „Kalbos tonas gerokai skyrėsi nuo įprastinio: aiškūs, tvirti, aštrūs sakiniai, kuriais jis pažadėjo priešintis iki galo ir kvietė tautą nenusilenkti agresijai.“ Iš esmės šiuose įvykiuose Vytautas Landsbergis įgijo didžiulį autoritetą ne tik parlamente, bet ir visuomenėje, o Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas išlaikė tai, ką mes vadintume pilietiškumu ir patriotiškumu – jis neišsiskirstė, nepasileido, bet toliau dirbo visą šitą laikotarpį.

Reikšminga turbūt buvo ir tai, kad šitomis susitelkimo dienomis buvo paskelbtas referendumas, plebiscitas, ar Lietuvos gyventojai pritaria, ar nepitaria Konstitucijos teiginiui „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė Respublika“. Vėlgi vienas iš didžiausių procentų kada nors buvusių Lietuvos istorijoje – beveik 85 % gyventojų dalyvavo, 90,5 % pasisakė už. Lietuvoje paskelbtas referendumas, kaip atsiminė Vytautas Landsbergis pokalbyje su Džordžu Bushu, net ir Džordžas Bushas reikalavo, kad būtų referendumas. Realiai tai buvo dar kartą pateikiama Vakarų visuomenei, kad mes norime būti laisvi, ir tai, kartoju, buvo organizuota tos Aukščiausiosios Tarybos.

Ir referendumas, ir įvykiai savotiškai padarė proveržį Lietuvai tarptautinėje arenoje. Turiu omeny tai, kad 1991 m. Lietuvą pasiryžo pripažinti Islandija, vėliau Danija. Na, tegul Islandija ne iš pačių didžiausių valstybių, bet pradžia buvo padaryta ir tai taip pat reikšminga.

Kai mes kalbame apie darbus, tai neišvengiamai reikia paminėti, kad šitas Seimas sumąstė ir sukūrė 1992 m. Lietuvos Konstituciją. Šioje Konstitucijoje man asmeniškai turbūt svarbiausias 5 straipsnis, nes jis labiausiai atitinka temą, apie kurią kalbu, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas. Tokiu būdu ši Konstitucija užbaigia Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo laikotarpį ir pradėjo, vadinkim taip, Seimų gadinę Lietuvėje.

Iš viso per šitos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo laikotarpį buvo priimta apie trys šimtai dvidešimt įstatymų, apie tūkstantis įvairių dokumentų, beveik tūkstantis įvairių nutarimų, apie šimtas deklaracijų, kreipimųsi, pareiškimų. Kai jau paskutinėje to Seimo sesijoje kalbėjo Vytautas Landsbergis, jis gana gerai nusakė ir tai, ką nuveikė, ir tai, kokia yra šitos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo istorinė reikšmė. Taigi cituoju: „Parlamentas nuveikė labai daug ir buvo pagrindinis visų permąstymų Lietuvoje iniciatorius, variklis ir apgynėjas. Atkūrėme teisinę nepriklausomą valstybę, atlaikėme terorą, pasiekėme tarptautinį pripažinimą.“ Taigi iš esmės šitie žodžiai, kartoju, yra ta kvintesencija, kuri buvo pasakyta.

Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas ne tik deklaravo, bet ir atkūrė valstybę, ir tai yra turbūt didžiausia jo reikšmė. Dėkui. (*Plojimai*)

K. GIRNIUS. Dėkojame Algirdui Jakubčioniui. Aš manau, buvo labai teisinga mintis, kad Sąjūdis laimėjo rinkimus, nes tinkamiausiai suformulavo tautos siekius. Gal tikrai pridurčiau tai, kad vis dėlto Sąjūdis labai vaisingai bendradarbiavo su tauta, vienas kitą įkvėpė: kartais vedė Sąjūdis, kartais Sąjūdis perėmė mintis iš tautos. Kad ir kaip būtų, rezultatai pranoko visas realistines, protingas viltis.

Dabar kviečiame daktarą Liną Salduką, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto mokslų darbuotoją, perskaityti pranešimą „Diplomatinė gynyba“.

Diplomatinė gynyba

LINAS SALDUKAS.¹² Gerbiamieji konferencijos dalyviai, ponios ir ponai! Aš bandysiu savo pranešime trumpai žvilgtelėti į labai svarbų Lietuvos nepriklausomybės įtvirtinimo aspektą, būtent į jos diplomatinę gynybą.

Ilgą laiką užsitęsusi sovietinė okupacija, atrodo, jau nepaliko jokių vilčių Lietuvos, kitų Baltijos valstybių, taip pat ir visos Sovietų Sąjungos gyventojams dėl galimos jų valstybių nepriklausomybės. Vis dėlto Sovietų Sąjungos vairą perėmus Michailui Gorbačiovui ir paskelbus išgarsintą persitvarkymo politiką, padėtis ėmė keistis. 1988 m. Baltijos valstybėse susikūrė liaudies frontai tapo vienu svarbiausių šių valstybių istorinės raidos varikliu. Jiems įgijus daugumos šių valstybių gyventojų pasitikėjimą ir stiprią paramą, tapo įmanoma bandyti pakeisti šių valstybių situaciją, kurioje jos atsidūrė 1940 m., tai yra jas okupavus Sovietų Sąjungai.

Tai pirmoji proga per visą šį laikotarpį, kai tapo įmanoma viešai prabilti apie patirtas skriaudas, įvardinti baltąsias istorijos dėmes, nebijant tiesioginių administracinių struktūrų represijų. Vis dėlto svarbiausiu tiek liaudies frontų Latvijoje bei Estijoje, tiek Sąjūdžio Lietuvoje tikslu tapo nepriklausomos valstybės atkūrimas, nepaisant to, jog šis tikslas iš pradžių buvo nedeklaruotas ir tik vėliau tapo svarbiausiu tikslu.

Žvelgiant į aktyviosios ir pasyvosios rezistencijos sovietinei okupacijai fazes, Sąjūdžio laikotarpis buvo pats trumpiausias ir taikiausias, pasibaigęs valstybingumo atkūrimu. Nors ir sulaukęs absoliučios Lietuvos gyventojų paramos, 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas sulaukė vis dėlto didžiulio Sovietų Sąjungos valdžios aparato pasipriešinimo. Vargu ar buvo galima tikėtis geranoriško pritarimo jau prasidėjusiems sovietinės imperijos dezintegracijos procesams, nepaisant viešai deklaruojamo persitvarkymo, demokratizacijos ir kitų tariamų ar tikrų pokyčių. Bene vienintelė dar pajėgi struktūra – sovietinė armija kėlė didelį pavojų Lietuvos nepriklausomybės siekiams, ir ja valdžios aparatas aktyviai naudojosi.

Vis dėlto sovietinis prezidentas Michailas Gorbačiovas bei kiti aukšti pareigūnai puikiai suprato, jog Lietuvos laisvės siekių slopinimas kariniu ar ekonominiu spaudimu neliks nepastebėtas ir Vakarų demokratinėse valstybėse, juo labiau jog ten Michailas Gorbačiovas jau buvo susikūręs pozityvų demokratijos garanto ir taikos šalininko įspūdį. Tad jų nuomonės nepaisyti jau nebuvo įmanoma. Tai jau nebe Stalino laikai.

Kita vertus, daugelio jų vadovai buvo susidarę pernelyg pozityvią Sovietų Sąjungos, kaip naujosios demokratijos, sampratą, tad sunkiai suvokė, kodėl lietuviai trukdo ir kenkia jų taip gerbiamam Michailui Gorbačiovui. Nepaneigtina, jog jie tiesiog nenorėjo keisti ilgą laiką nusistovėjusios situacijos ir vengė bet kokios konfrontacijos su Sovietų Sąjunga. Šaltojo karo prisiminimai buvo dar gyvi daugelio atmintyje, tad įvykę pokyčiai buvo labai vertinami. Ką tik atkurtos Lietuvos valstybės vadovams reikėjo padėti milžiniškas pastangas bandant įtikinti kolegas vakariečius, jog tai yra okupacijos fakto sukeltų pasekmių likvidavimas, jog Sovietų Sąjunga – vis dėlto imperija, nepaisant skambių žodžių ar kuriamo įvaizdžio.

¹² Dr. Linas SALDUKAS, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotojas.

Ypač daug darbo šioje srityje teko Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininkui ir faktiniam valstybės vadovui profesoriui Vytautui Landsbergiui, bandant pakeisti pasaulio galingųjų požiūrį į Lietuvos bei kitų Baltijos valstybių situaciją.

Geriausiai situaciją suprato buvusios satelitinės Sovietų Sąjungos valstybės, jų piliečiai bei lyderiai. Jie buvo patyrę visą sovietinės sistemos brutalumą, kai tiek Čekoslovakijoje, tiek Vengrijoje, tiek Lenkijoje siekiai nusimesti sovietinę priespaudą buvo paskandinti kraujyje. Vis dėlto ir tuometė jų padėtis nedaug kuo skyrėsi nuo Lietuvos. Jos buvo ką tik išsivadavusios iš sovietinės priespaudos, visose jose dar stovėjo sovietinės armijos daliniai, galėję sulaukti brutalių įsakymų iš Maskvos.

Tokiame kontekste visai suprantamas Čekoslovakijos prezidento Vaclavo Havelo 1990 m. kovo 29 d. laiškas Vytautui Landsbergiui. Jame teigiama: „Aš susirūpinęs seku aštrėjančią padėtį Lietuvoje. Bet kurios prievartos formos, tarp jų ir paprasti grasinimai, gali pakenkti taikingos Europos santvarkos pastangoms. Aš įsitikinęs, kad vienintelis galimas tos sudėtingos situacijos sprendimas yra atviras, teisingas politinis dialogas tarp Tarybų Sąjungos ir Lietuvos atstovų. Čekoslovakija – šalis, kuri aktyviai siekia įsijungti į taikų visos Europos procesą, yra pasirengusi pasiūlyti tam dialogui savo paslaugas ir neutralią dirvą.“

Tik moralinę paramą tegalėjusi suteikti Čekoslovakija vis dėlto neapsiriboja tik paraginiu derėtis su Sovietų Sąjunga dėl įvairių klausimų. Ji pasiūlo ir savo neutralią teritoriją tokioms potencialioms deryboms. Senosios Vakarų demokratijos elgiasi kur kas atsainiau. Jos dažnai apsiribodavo tik šaltais patarimais tartis ir derėtis, kaip tai, pavyzdžiui, buvo siūloma labai pagarsėjusiam Prancūzijos prezidento Francois Mitterrando bei Vokietijos Federacinės Respublikos kanclerio Helmuto Kohlio laiške Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui Vytautui Landsbergiui. Kaip teigia pats Vytautas Landsbergis, „toks jų atsiribojimas, stovėjimas nuošalyje yra atsakomybės vengimas, ir susidaro padėtis, kurioje nežinia kokių priemonių gali imtis mūsų oponentai, turintys didžiulę galią ir tos galios apribotą vienpusišką politinį mąstymą. Jei užsienio šalys ryžtingiau pripažintų ne tik Lietuvos parlamentą, bet ir Vyriausybę, palaikytų kontaktus su Vyriausybe, tai būtų didesnė stabilizacija, didesnė apsauga. Deja, ne visi Vakaruose tai nori suprasti arba apsimeta, kad nesupranta.“

Netgi Europos Parlamentas, kurio veikloje dabar Lietuvos atstovai aktyviai dalyvauja, svarstant griežtai Sovietų Sąjungą įspėjančią nenaudoti jėgos Lietuvos klausimams spręsti rezoliuciją, iškriko. Salę apleido net patys rezoliucijos autoriai, kad ir kaip tai būtų stebėtina.

Tam tikras atsainumas ir šaltumas, nepaisant oficialių palaikymo formuluočių, jautėsi ir iš praktinių tarpusavio santykių detalių. Kaip teigė Vytautas Landsbergis savo pranešime Aukščiausiosios Tarybos posėdyje 1990 m. balandžio 23 d., matyt, dėl Sovietų Sąjungos spaudimo Kanada ir Jungtinės Amerikos Valstijos neišdavė vizų Lietuvos Vyriausybės atstovams. Lietuvos Respublika buvo pažeminta ir tuometinės Ministrės Pirmininkės Kazimiros Danutės Prunskienės asmenyje, kai ji, lankydama Baltuosiuose rūmuose Vašingtone, nebuvo įleista pro pagrindines duris, tai vaikiškai aiškinant techninėmis problemomis. Su įvairiais iššūkiiais ji susidūrė ir lankydama Vakarų Europos šalių vyriausybės vadovus.

Diplomatinei Lietuvos gynybai nuo Sovietų Sąjungos grėsmės labai svarbus buvo (daug svarbesnis negu žodinis) juridinis atkurto nepriklausomybės pripažinimas. Deja, laikas ėjo, tačiau nė viena įtakingesnė pasaulio valstybė neskubėjo jo suteikti. Dar pačiame nepriklausomybės atkūrimo priešaušryje, Sąjūdžio delegacijai nuvykus į Maskvą pas Jungtinių Amerikos Valstijų ambasadorių Jacką Matlocką, jis tarsi atspėjo savo vyriausybės elgesį jau po kovo 11-osios, nes ta delegacija lankėsi, man atrodo, kovo 8 d. Anot, Bronislovo Kuzmicko, paklaustas, kaip Jungtinių Amerikos Valstijų vyriausybė reaguotų į Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą, ambasadorius atsakė, kad „negali duoti oficialaus atsakymo, bet paaiškino, kokie galėtų būti neigiami padariniai,

jeigu Vašingtonas greitai pripažintų Lietuvos nepriklausomybę. Vienas iš galimų padarinių – Jungtinės Amerikos Valstijos negalėtų apginti Lietuvos, jeigu Sovietų Sąjunga panaudotų jėgą. Jis užsiminė ir apie valstybės sienas bei jų kontrolę teigdamas, kad Jungtinės Valstijos jau anksčiau pripažino Lietuvos valstybę kitokiomis negu dabartinės sienomis. (Aišku, turima omeny pirmosios Nepriklausomybės metais.) Tai, ką išgirdome, nuvylė, nes supratome, kad kol kas esame vieni“.

Ankstyvesnis, nei tai įvyko, Jungtinių Amerikos Valstijų pripažinimas visam Lietuvos nepriklausomybės įtvirtinimui ir jos diplomatinės gynybos procesui būtų buvęs labai svarbus. Jungtinių Amerikos Valstijų valdžia visos sovietinės okupacijos metais nepripažino Lietuvos okupacijos fakto, bet kuria proga pasisakydavo už paramą nepriklausomybės siekiams, tad tiek Lietuvos, tiek išeivijos lietuviai visai pagrįstai galėjo tikėtis tokio sprendimo. Deja, jo vis nebuvo.

Po tragiškų Sausio 13-osios įvykių jau piktais, bet teisingais pareiškimais pratrūko ir išeivijos spauda. Remdamasis senomis spaudos laisvės tradicijomis, „Draugo“ dienraštis išdrįso skirti karčių žodžių Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentui teigdamas, kad jo parama Michailui Gorbačiovui užaugino ragus ir davė laisvas rankas Pabaltijyje, kaip George Bushą užliūliavo Michailo Gorbačiovo skambutis, garantuojantis Sovietų Sąjungos paramą Amerikos karui Persijos įlankoje. Dar kandesnis buvo Kanados lietuvių laikraštis „Tėviškės žiburiai“, išvadinęs Georgą Bushą dvideidžiu, taip pat teigė, kad Michailas Gorbačiovas už pabalintų miglų skeidimą nė nemirktelėjęs pasiėmė Nobelio taikos premiją ir kuo netapo pirmuoju Georgo Busho patarėju. Taip, penkerių metų užteko Vakarais laimėti. O iš tikrųjų pasisuko Vašingtonas ir prilipo prie Maskvos. Šiandien matome, kaip žmonių rinktas Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas glosto nerinktą Sovietų Sąjungos prezidentą. Tai karti ir ironijos pilna tikrovė, kurioje laisvę ir tiesą mylintiems žmonėms reikia grumtis, tikėtis ir melstis. Didelės išeivijos pastangos vis dėlto artino tą taip svarbų nepriklausomybės pripažinimą, tačiau jis atėjo, kai jau buvo nebeįmanoma to nepadaryti, kai įvykiai Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje visiškai pakirto šiam monstrui, šiai imperijai kojas.

Labai svarbiu dalyku visame Lietuvos diplomatinės gynybos procese tapo Islandijos Respublikos paskelbtas Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas, įvykęs netrukus po sausio 13-osios ir tuoj pat po 1991 m. vasario plebiscito dėl nepriklausomybės. Maža, bet įtakinga valstybė sugebėjo geriausiai suvokti Lietuvos siekius ir jos tuometę padėtį tokiu būdu palauždama diplomatinę blokadą.

Kaip prisimena Lietuvos Respublikos Seimo narys, tuometis Aukščiausiosios Tarybos deputatas Emanuelis Zingeris, Lietuvos parlamentarų delegacija, nuvykusi į Islandiją, pasakojo apie Sausio 13-osios įvykius, apie Lietuvos siekius. Emanuelis Zingeris teigė: „Pirmas posėdis Islandijoje, susitikimas su Islandijos deputatais. Toks kambarys, jų Palata mažytė – 24 deputatai. Sėdi šalia (profesorius Vytautas Landsbergis turbūt atsimins) toks žmogus, mūsų garbės konsulas Islandijoje, buvęs mano kolega Filologijos fakultete Jorundur Hilmarssonas, jis puikiai šnekėjo lietuviškai, vertė lietuvių modernią literatūrą į islandų kalbą. Atsimenu jo rankose tabletes (tuo metu jis jau sirgo baisia liga, mirgina liga) ir jis verčia prašymą pripažinti Lietuvą. Aš matau, kaip tie 24 deputatai, o šalia sėdintis ir užsienio reikalų ministras Jonas Boldvinas Hanibalsonas įdėmiai klauso. Keli pradeda diskusijas, pasirodo ašaros, ir posėdžio pabaigoje jis pasako: „Mes tikrai jus pripažinsime ir mes tikrai pasakysime tuos žodžius, kurie jums svarbūs“. Aš atsimenu tą jaudulį jų veide.“ Na, iš tikrųjų tokia jaudinanti situacija tuo metu buvo. Tai iš tiesų buvo labai svarbus žingsnis, leidęs lietuviams pajusti, kad diplomatinis vakuumas vis dėlto baigsis, ir tai jau nebe toli. Nors švedų istorikas Larsas Peteris Fredenas savo knygoje „Baltijos šalių išsivadavimas ir Švedijos diplomatija“ šiek tiek sumenkina tą faktą, pažymėdamas, kad tai buvo tik pripažinimas *de facto* ir mažai kuo skyrėsi nuo kitų Skandinavijos šalių, pasirengusių pripažinti Lietuvos nepriklausomybę.

Diplomatinei gynybai nemažai pasitarnavo ir Lietuvos diplomatinė tarnyba, tarpukario diplomatinės tarnybos tąsa. Dar iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo diplomatinė tarnyba, vienintelė buvusios nepriklausomos valstybės institucija, per visą okupacijos laikotarpį neleido išbraukti Lietuvos iš politinės pasaulio sąmonės, tačiau ir tiesiogiai savo darbu, savo konsultacijomis prisidėjo prie nepriklausomybės atkūrimo. Ypač ir tiesiogiai prie Kovo 11-osios Akto formuluočių bei kitų dokumentų rengimo prisidėjo atstovas Jungtinėse Amerikos Valstijose Stasys Lozoraitis jaunesnysis. Profesorius Vytauto Landsbergio teigimu, o su juo Stasys Lozoraitis palaikė labai glaudų telefoninį ryšį, „ponas Stasys Lozoraitis pastaruoju metu ištisomis dienomis bendravo su Jungtinių Amerikos Valstijų Valstybės departamentu, su Baltaisiais rūmais ir, matyt, labai prisidėjo prie palankios mums nuomonės, palankių teiginių formavimo.“ Tokius asmenis, apie kurių veiklą šiuo metu žinome, mes labai gerbiame ir jiems dėkojame. Be abejonės, buvo svarbi ir kitų tuo metu dirbusių Lietuvos diplomatų veikla.

Svarbus diplomatijos raidai buvo ir atstovo Maskvoje, sovietinės valdžios dar pripažįstamo kaip LTSR Vyriausybės pasiuntinio, Egidijaus Bičkausko buvimas. Jis iš esmės jau ėjo Lietuvos ambasadoriaus pareigas Sovietų Sąjungoje, nors, Vytauto Landsbergio teigimu, šis titulas jam nebuvo suteiktas, nors ir svarstyta. Egidijus Bičkauskas tuo metu ne tik daug prisidėjo prie santykių su Sovietų Sąjunga plėtros, bet ir su kitomis pasaulio šalimis, nes Maskva buvo vienintelė sostinė, kur rezidavo daugelio šalių ambasadoriai, ir Lietuva turėjo netrukdomą susisiekimą.

Apžvelgę keletą diplomatinės gynybos sričių, galime daryti išvadą, jog jos visos buvo tuo sunkiu Lietuvai laikotarpiu labai svarbios, prisidėjo prie laisvės bylos garsinimo pasaulyje ir jos sprendimo. Gal tik laikui bėgant paaiškėja vienos ar kitos aplinkybės, galima jas vertinti, tačiau jau dabar aišku, kad, be diplomatinio darbo, vargu ar būtume apgynę savo laisvės iškovojimą. Be jokios abejonės, viena svarbiausių vietų diplomatinėje gynyboje tenka profesorius Vytautui Landsbergiui, kurio sumanumo, principingumo dėka daug sumanymų virto kūnu ir galiausiai baigėsi visišku Lietuvos nepriklausomybės valstybės pripažinimu.

Dėkoju už dėmesį. (*Plojimai*)

K. GIRNIUS. Dėkojame Linui Saldukui. Teisingai pastebėta, kad Vakaruose buvo įvairių nuomonių, buvo šiokių tokių nuogaštavimų, kad Lietuvos veržimasis į nepriklausomybę gali pakenkti Michailui Gorbačiovui, sustabdyti visas pertvarkas. Paminėta, kad ir Prancūzijos prezidentas ir Vokietijos kancleris H. Kohlis bendrai kreipėsi kalbėdami, kad reikia žingsnis po žingsnio. Bet, pavyzdžiui, profesorius Vytautas Landsbergis įsitikinęs, kad po kiek laiko Fransua Mitterrandas pasidarė stiprus Lietuvos nepriklausomybės rėmėjas, o ponas Helmutas Kohlis liko labai atsargus, bijodamas, kad tai neturėtų neigiamų pasekmių santykiams su Sovietų Sąjunga.

A. STREIKUS. Būtų galima papildyti gerbiamąjį Kęstutį Girnių ir pažymėti, kad buvo tokių valstybių ir tokių žmonių, kurie nesvyravo svarstydami Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą. Viena iš tokių valstybių ir pati svarbiausia, pati pirmoji buvo Islandija. Šiandien džiaugiamės tarp mūsų matydami tuometį Islandijos užsienio reikalų ministrą Joną Boldviną Hannibalssoną. Tai plojimais pasveikinkime jį. (*Plojimai*) Jau daugelį amžių mūsų valstybė turi didžiąją kaimynę Rusiją, todėl neabejotini santykiai su šia valstybe yra labai svarbūs mūsų valstybės raidai. Tai buvo svarbu ir siekiant įtvirtinti mūsų nepriklausomybę, todėl kviečiame savo pranešimą perskaityti asmenį, kuris turi daug titulų ir daug nuopelnų mūsų valstybei. Tai – Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininko pavaduotojas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Seimo Pirmininko pavaduotojas Česlovas Vytautas Stankevičius, kuris perskaitys pranešimą tema „Valstybinių santykių su Rusija atkūrimas“. Gerbiamasis Česlovas Vytautas Stankevičius buvo Lietuvos Respublikos valstybinių derybų su Rusija delegacijos vadovas. Prašom. (*Plojimai*)

Valstybinių santykių su Rusija atkūrimas

ČESLOVAS VYTAUTAS STANKEVIČIUS.¹³ Kreipiuosi į gerbiamąjį profesorių Vytautą Landsbergį, kurio šią akimirką salėje nematau. Garbūs konferencijos dalyviai, naujųjų amžių istorijoje Rusijos imperija du kartus buvo ilgam ištrynusi Lietuvos valstybę iš pasaulio žemėlapiu ir jėga inkorporavusi į imperijos sudėtį. Tam, kad XX amžiaus paskutiniajame šimtmečiuje 1918 metais ir 1990 metais vėl atkurtų savo nepriklausomą valstybę, tauta turėjo subrandinti ir aiškiai pasauliui paskelbti savo suverenią valią bei įkurti nepriklausomybei reikalingą legitimą tautos atstovybę. Abiem istorijos tarpsniais atgaivintai Lietuvos valstybei pavyko atlaikyti sunkius išbandymus ir 1920 m. liepos 12 d. bei 1991 m. liepos 29 d. sutartimis įtvirtinti savo nepriklausomybės pripažinimą ir lygiateisius valstybinius santykius su Rusija.

Lietuvos derybų dėl valstybinių santykių su Sovietų Sąjunga ir Rusijos Federacija sureguliuavimo, įskaitant ir okupacinės kariuomenės išvedimą, ilgas ir sudėtingas kelias bei tekusios įveikti problemos ne vieną kartą išsamiai pristatytos ankstesnėse konferencijose, nušviestos paskelbtuose straipsniuose ir knygose, todėl vengdamas pasikartojimo šioje konferencijoje, konkrečiai jų nenagrinėsiu.

Tautos atstovybių 1918 m. ir 1990 m. mandatų ypatumai lemia tam tikrus kelio skirtumus, atkuriant Lietuvos nepriklausomybę *de jure* ir faktiškai ją įtvirtinant, įskaitant valstybinių santykių su Rusija atkūrimą. Tad palyginkime 1918 ir 1990 metų nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo aplinkybes, taip pat nepriklausomybės sprendimus priėmusių tautos atstovybių – 1917 m. Vilniaus konferencijos, išrinktos Lietuvos Tarybos ir Steigiamojo Seimo mandatą ir misiją su 1990 m. išrinktos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo mandatu ir misija.

1917–1918 m. laikotarpiu okupuotoje Lietuvoje visų piliečių tiesioginiu balsavimu išrinkti tautos atstovybę sąlygų nebuvo. 1917 m. tautos valią išreiškiantį politinį sprendimą atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę priėmė labai plataus atstovavimo pagrindu 1917 m. rugsėjo mėnesį sukviesta reprezentatyvi lietuvių delegatų Vilniaus konferencija. Viena vertus, Vilniaus konferencija, nors ir būdama tautos valios reiškėja, savo priimtus sprendimus to meto sąlygomis realizuoti pati negalėjo. Tam ji išrinko Lietuvos Tarybą, kuri susidarius palankioms sąlygoms būtų įgaliota juos realizuoti.

Kita vertus, konferencija nebuvo sudaryta iš tiesioginiuose rinkimuose išrinktų tautos atstovų, todėl ji savo nutarimu numatė, kad nepriklausomos valstybės ateitį ir santykius su kitomis valstybėmis nustatys visų gyventojų demokratiniu būdu išrinktas Steigiamasis Seimas. Galima sakyti, kad nepriklausomybės sprendimų realizavimą konferencija delegavo jos išrinktai Lietuvos Tarybai ir būsimajam ar Steigiamajam Seimui.

Lietuvos Taryba, remdamasi pripažinta tautų apsisprendimo teise ir Vilniaus konferencijos nutarimu, 1918 m. vasario 16 d. nutarimu paskelbė (cituojau): „atstatanti nepriklausomą, demokratiniiais pamatais sutvarkytą valstybę ir valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.“ Kartu Vasario 16-osios Aktu Lietuvos Taryba pareiškė, kad (cituojau): „Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, išrinktas demokratiniu būdu visų jos gyventojų“.

1988–1989 m. laikotarpiu plačiai atstovaujamas Lietuvos Sąjūdis savo daugiataūkstantiniuose mitinguose visoje Lietuvoje, ypač šimtatūkstantiniame 1988 m. rugpjūčio

¹³ Česlovas Vytautas Stankevičius, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo Pirmininko pavaduotojas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Lietuvos Respublikos Seimo narys.

23 d. mitinge Vingio parke, taip pat 1988 m. spalio 22–23 d. Vilniuje surengtame Sąjūdžio Steigiamajame suvažiavime aiškiai išreiškė pasauliui tautos valią gyventi nepriklausomai.

Lietuvos Sąjūdis savo Seimo sesijoje Kaune 1989 m. vasario 16 d. priimtoje deklaracijoje įpareigojo būsimojuose rinkimuose išrinktus savo deputatus siekti Lietuvos valstybės atkūrimo. Sąjūdžio Seimas 1989 m. rugpjūčio 23 d. sesijoje pakartojo Lietuvos nepriklausomybės ir SSRS okupacinės kariuomenės išvedimo reikalavimus. Tad Lietuvos Sąjūdžio Seimą ir jo priimtus sprendimus galima lyginti su Vilniaus 1917 m. rugsėjo konferencija ir jos priimtais politiniais sprendimais dėl nepriklausomybės atkūrimo.

1990 m. vasarį laisvuose demokratinuose rinkimuose išrinkta Lietuvos Aukščiausioji Taryba, kurios absoliučią daugumą sudarė Sąjūdžio atstovai, turėjo legitimų tautos mandatą visiškai atkurti Lietuvos valstybės nepriklausomybę, tai yra ne tik *de jure*, bet ir faktiškai ir visiškai ją įgyvendinti.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990 m. kovo 11-osios aktu „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ deklaravusi, kad Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė, įvykdė pamatinį konstitucinį valstybės atkūrimo veiksmą. Kartu Kovo 11-osios Aktu Aukščiausioji Taryba deklaravo, kad ji: „kaip suverenių galių reiškėja šiuo aktu pradeda realizuoti visą (mano pabraukta) valstybės suverenitetą.“ Tokiu būdu skirtingai nei Lietuvos Tarybos atveju Lietuvos Aukščiausioji Taryba deklaravo, kad ji pati pradeda veikti kaip Atkuriamasis Seimas ir imasi atkurti svetimos jėgos sugriautus demokratinės valstybės pamatus, santykius su kitomis valstybėmis ir suverenas Lietuvos teises tarptautinėje bendrijoje bei tarptautinėse organizacijose. Lietuvos Aukščiausioji Taryba prisiėmė visą atsakomybę už laukiančias derybas dėl Lietuvos valstybinių santykių su Rusija atkūrimo.

Aukščiausiosios Tarybos tiesioginį vaidmenį derybose lemia ir tuometinė konstitucinė valstybės valdžios sandara. Nuo 1990 m. kovo 11 d. iki Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo 1992 m. lapkričio 6 d. Lietuvos Respublika gyveno pagal Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Atskiros Prezidento institucijos tuometinėje atkurtos Lietuvos valstybės valdžios sandaroje nebuvo. Laikinis Pagrindinis Įstatymas nustatė, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas yra aukščiausiasis Lietuvos Respublikos pareigūnas ir atstovauja Lietuvos Respublikai tarptautiniuose santykiuose, jam suteikiama teisė vesti derybas bei pasirašyti tarptautines sutartis, priimti užsienio diplomatinių atstovų įgaliojimus ir atšaukiamuosius raštus. Vytauto Landsbergio, kaip Lietuvos valstybės vadovo, įgaliojimai ir pareigos faktiškai prilygo Respublikos Prezidento pareigoms ir įgaliojimams. (*Plojimai*) Tarptautiniu mastu ir tarptautine plotme jis pagrįstai buvo pripažįstamas Lietuvos Prezidentu. (*Plojimai*)

Aukščiausiajai Tarybai suteiktas tautos mandatas realizuoti visas nepriklausomos valstybės suverenas galias santykiuose su kitomis valstybėmis ir Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko, Lietuvos vadovo *ex officio*... atsiprašau, Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko *ex officio* aukščiausi atkurtos nepriklausomos valstybės atstovavimo tarptautiniuose santykiuose įgaliojimai lėmė tai, kad Lietuvos derybas su Sovietų Sąjunga ir Rusijos Federacija vykdė pati Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas. Aukščiausioji Taryba tvirtindavo Lietuvos valstybės derybines pozicijas ir sudarydavo valstybines derybų delegacijas. Derybų su Maskva eigą koordinavo Vytautas Landsbergis ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas. Derybas su SSRS ir Rusijos Federacija tiesiogiai vykdė valstybinės derybų delegacijos, vadovaujamos valstybės vadovo Vytauto Landsbergio ar Pirmininko pavaduotojų, sudarytos iš deleguotų Aukščiausiosios Tarybos deputatų.

Kartu reikia pažymėti, kad į derybas tiesiogiai buvo įtraukti atitinkami Vyriausybės nariai, Vyriausybės institucijų atstovai, teisės ir kitų sričių specialistai, kurie dalyvaudami valstybinių delegacijų ir derybų ekspertų grupių darbe svariai prisidėjo prie derybų rezultatų. 1990 m. Rusija,

dar būdama totalitarinė komunistinė imperija, veikė Sovietų Sąjungos pavidalu. Tačiau 1991 m. Maskvoje susiformavo totalitarinė Sovietų Sąjungos valdžiai alternatyvi demokratiniais rinkimais išrinktos savarankiškos Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės valdžia. Taip Rusijos valstybė, su kuria Lietuvai po nepriklausomybės atkūrimo reikėjo atkurti tarptautine teise grindžiamus valstybinius santykius, tapo dvilypė – Sovietų Sąjunga ir demokratijos kelią pasirinkusi Rusijos Federacija. Ši Rusijos valstybinio subjektiškumo transformacija 1990–1991 m. laikotarpiu iš esmės veikė Lietuvos derybų su Maskva eigą ir jų rezultatus.

Po 1990 m. kovo 11 d. paskelbto Lietuvos Nepriklausomos valstybės atkūrimo Michailo Gorbačiovo vadovaujama Sovietų Sąjungos Vyriausybė ilgai su Lietuva, kaip atskira valstybe, nesutiko net pradėti derybų. Ji vykdė ultimatumų politiką ir reikalavo, kad Lietuvos Aukščiausioji Taryba atšauktų Kovo 11-osios Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą ir pradėtų derėtis su Sovietų Sąjungos Vyriausybe dėl Lietuvos, kaip Sovietų Sąjungos dalies, savarankiškumo ir santykių su neva suverenia SSRS centrine valdžia sąlygų. Su tuo Lietuva sutikti negalėjo.

Nors Jungtinės Amerikos Valstijos ir kitos Vakarų valstybės prievartinio Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą 1940 m. teisėtumo niekada nepripažino, tačiau būdamos suinteresuotos Michailo Gorbačiovo „perestroikos“ ir „glasnost“ politikos sėkme ir nuo to priklausančios Sovietų Sąjungos konfrontacijos su Vakarais pabaiga nepripažinimo politikos keisti į diplomatinio pripažinimo politiką neskubėjo. Lietuvos nepriklausomybės įgyvendinimą Vakarų valstybių lyderiai tuo metu laikė (ir, manau, gana pagrįstai) nerealiu dalyku. Jie reikalavo, kad Michailas Gorbačiovas nenaudotų prieš Lietuvą karinės jėgos, ragino Lietuvą ir Sovietų Sąjungą vesti derybas dėl tarpusavio santykių problemos ir ieškoti „abipusiai priimtino sprendimo“. Tai reiškė, kad Lietuva turėtų susitaikyti su koku nors dalinės priklausomybės sprendimu, kuris būtų priimtinas Michailo Gorbačiovo vadovaujamai Sovietų Sąjungai.

1990 m. Rusijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininku išrinkus Borisą Jelciną ir jam pradėjus įgyvendinti nuo komunistinės SSRS imperijos valdžios nepriklausomą Rusijos Federacijos politikos kursą, Vytautas Landsbergis jau gegužės mėnesį neformaliai su juo susitikęs Maskvoje aptarė tiesioginių santykių tarp demokratinės Rusijos Federacinės Respublikos ir atkurtos nepriklausomos Lietuvos Respublikos klausimus. Rusijos Federacijai 1990 m. birželio 12 d. priėmus Suvereniteto deklaraciją, rugpjūčio mėnesį prasidėjo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos sudarytų derybų komisijų susitikimai dėl Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos valstybinių santykių sutarties projekto. Šios derybos vyko kartu su vėliau prasidėjusiomis Lietuvos derybomis su Sovietų Sąjunga. Tik Lietuvai atlaikius nuo 1990 m. balandžio mėnesio SSRS vykdytą ekonominę blokadą Lietuvos valstybinei derybų su SSRS delegacijai, vadovaujamai Vytauto Landsbergio, atsirado sąlygos pradėti derybas su Sovietų Sąjungos Vyriausybe. Tačiau Sovietų Sąjunga toliau tebesilaikė savo nuostatos neleisti Lietuvai įgyvendinti visiškos nepriklausomybės.

Valstybės vadovui Vytautui Landsbergiui ir Aukščiausiajai Tarybai tebesilaikant visiškos nepriklausomybės nuostatų, Sovietų Sąjunga 1990 m. gruodį derybas su Lietuva nutraukė ir 1991 m. sausio 13 d. prieš Lietuvą įvykdė karinę agresiją, pirmiausia siekdama nuversti nepaklusnią Aukščiausiają Tarybą. Rusijos Federacijos vadovas Borisas Jelcinas sausio 13 d. agresijos metu atvykęs į Taliną kartu su Estijos, Latvijos ir Lietuvos vadovais pasirašė Jungtinių Tautų Organizacijai ir pasaulio vyriausybių vadovams adresuotą bendrą pareiškimą, kuriuo griežtai pasmerkė Michailo Gorbačiovo vadovaujamos SSRS kariuomenės vykdomą agresiją prieš Lietuvą, Latviją ir Estiją ir deklaravo, kad jų vadovaujamos šalys pripažįsta viena kitos valstybinį suverenitetą ir patvirtina savo ryžtą plėtoti santykius tarp savo valstybių tarptautinės teisės principų ir tarpusavio susitarimų pagrindais.

Nuo 1990 m. vidurio vykusios sudėtingos Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos derybos 1991 m. liepos mėnesį buvo sėkmingai užbaigtos ir liepos 29 d. abiejų šalių vadovai Vytautas Landsbergis ir Borisas Jelcinas Maskvoje pasirašė Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartį. Šia sutartimi abi šalys pripažino viena kitą suvereniomis valstybėmis pagal jų valstybinį statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos, tuo metu taip ji vadinosi, 1990 m. birželio 12 d. ir Lietuvos Respublikos 1990 m. kovo 11 d. Sutarties preambulėje šalys pripažino būtiną SSRS įvykdyto prievartinio Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą 1940 m. pasekmių pašalinimą kaip pasitikėjimo tarp abiejų šalių sąlygą. Taip sutartimi Rusija pripažino 1918 m. atkurtos Nepriklausomos Lietuvos Respublikos okupacijos 1940 m. faktą ir 1990 m. vėl atkurtos Nepriklausomos Lietuvos valstybės tęstinumą.

Po 1991 m. sausio 13 d. karinės agresijos vėl atnaujintos Lietuvos Respublikos ir Sovietų Sąjungos derybos tapo konstruktyvesnės, ir Sovietų Sąjungos pusė atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės teisių jau nekvestionavo. Tačiau Michailas Gorbačiovas, kuris rengėsi su buvusiomis Sovietų Sąjungos respublikomis pasirašyti Federacijos teisinius pagrindus nustatančią sąjunginę sutartį, Lietuvai siūlė derėtis tik dėl konfederacijos santykius su Sovietų Sąjunga nustatančios sutarties.

1991 m. rugpjūčio 19 d. komunistinėms imperijos jėgoms Maskvoje sukėlus pučą ir kilus naujai realiai grėsmei Lietuvos Respublikos nepriklausomybei, Lietuvos Aukščiausioji Taryba ratifikavo 1991 m. liepos 29 d. Lietuvos ir Rusijos sutartį. Borisas Jelcinas, tuo metu jau būdamas per tiesioginius rinkimus išrinktas Rusijos Federacijos Prezidentu, vadovavo pasipriešinimui pučistų užmačioms Maskvoje įvykdyti valstybės perversmą, ir tos užmačios žlugo. Michailui Gorbačiovui po pučo atkurti SSRS valdžios galių jau nepavyko. Po žlugusio pučo Maskvoje Lietuvos Respublika atgavo tarptautinį diplomatinį pripažinimą. Michailo Gorbačiovo vadovaujama Sovietų Sąjungos valstybės taryba 1991 m. rugsėjo 6 d. taip pat turėjo oficialiai pripažinti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę. Nuo 1991 m. gruodžio 24 d. Sovietų Sąjungos imperija nustojo egzistuoti, o jos teisių ir pareigų tęsėja tapo Rusijos Federacija. Jos parlamentas 1992 m. sausio 17 d. taip pat ratifikavo Lietuvos ir Rusijos 1991 m. liepos 29 d. sudarytą sutartį, kuri galioja iki šiol. 1992 m. sausio 17 d. Lietuvos ir Rusijos vadovai Vytautas Landsbergis ir Borisas Jelcinas Maskvoje sutarė, kad buvusios SSRS kariuomenė laikoma Rusijos išvedama kariuomene ir dėl išvedimo tvarkos bei terminų nedelsiant bus vedamos derybos. Jos prasidėjo tą pačią metų sausio 30 d., tačiau pavasarį įstrigo.

Lietuvos Aukščiausioji Taryba birželio 14 d. surengė referendumą, kurio metu 90 % referendumo dalyvių pritarė reikalavimui, kad buvusios SSRS kariuomenės išvedimas iš Lietuvos teritorijos būtų pradėtas tuoj pat ir užbaigtas 1992 m. ir kad būtų atlyginta Lietuvos žmonėms bei Lietuvos valstybei padaryta žala. Dėl SSRS okupacijos padarytos žalos atlyginio Vytautas Landsbergis 1992 m. liepos mėn. ESBK (dabar – ESBO) viršūnių konferencijoje Helsinkyje Lietuvos vardu padarė specialų pareiškimą.

Nuo 1992 m. vasaros derybos dėl kariuomenės išvedimo tvarkos ir sąlygų jau vyko sparčiai. Rugsėjo 8 d. Rusijos Federacijos ir Lietuvos Respublikos vadovai Borisas Jelcinas ir Vytautas Landsbergis Kremliuje galutinai sutarė dėl abiejų šalių derybų delegacijų parengtų susitarimų projektų ir, jiems dalyvaujant, abiejų šalių ministrai susitarimus pasirašė. Tik žalos atlyginimo klausimo sprendimą teko sutikti atidėti ateities deryboms.

Galime konstatuoti, kad sudėtingų derybų su Maskva maratono metu valstybės vadovo Vytauto Landsbergio ir jo vadovaujamos Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo nekompromisinių nuostatų dėka Lietuvai pavyko išvengti bet kokių

priklausomybės ryšių su Michailo Gorbačiovo reformuoja Sovietų Sąjunga primetimo ir su Rusijos Federacija atkurti tarptautinės teisės principu pagrįstus valstybinius santykius.

Pabaigoje dar galėtume palyginti, kad pirmąjį kartą atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę 1918 m. sureguliuoti Lietuvos valstybinius santykius su Rusija derybomis ir 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartimi pavyko praėjus 516 dienų po nepriklausomybės paskelbimo. Antrąjį kartą, 1990 m., atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvos valstybinius santykius su Rusija atkurti derybomis ir 1991 m. liepos 29 d. sutartimi pavyko po 506 dienų. Po 516 ir 506 dienų po nepriklausomybės paskelbimų. Dar 407 dienų prirėkė, kol 1992 m. rugsėjo 8 d. susitarimais su Rusija buvo sureguliuoti okupacinės kariuomenės išvedimo klausimai. Dėkoju už dėmesį. (*Plojimai*)

MINDAUGAS NEFAS.¹⁴ Dėkojame Seimo Pirmininkės pavaduotojui. Aš manyčiau, gerbiamojo Česlovo Stankevičiaus išsakyta mintis, kad tuometis Lietuvos Respublikos Prezidentas buvo Vytautas Landsbergis, čia susirinkusiems nekelia jokių abejonių ir diskusijų.

Keliaujam toliau. Visai netrukus, spalio 25 d., mes minėsime Lietuvos Respublikos Konstitucijos dieną, todėl verta pašnekėti šia tema. Kviečiame Mykolo Romerio universiteto profesorių Vytautą Sinkevičių perskaityti pranešimą tema „Atkurtos Lietuvos valstybės piliečių valia – nuo plebiscito iki Konstitucijos“. Gerbiamasis Vytautas Sinkevičius taip pat buvo darbo grupės, kuri rengė mūsų valstybės Konstituciją, narys, vėliau buvo Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas. Prašom.

Atkurtos Lietuvos valstybės piliečių valia – nuo plebiscito iki Konstitucijos

VYTAUTAS SINKEVIČIUS.¹⁵ Didelė garbė kalbėti šioje salėje, kurioje buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė. O tuo labiau kalbėti konferencijoje, kuria pagerbiamas vienas iškiliausių Lietuvos žmonių – pirmasis Atkurtos Nepriklausomos Lietuvos valstybės vadovas profesorius Vytautas Landsbergis. (*Plojimai*)

Konferencijos organizatoriai man skirto pranešimo temą susiejo su Konstitucijos rengimu. Ir iš karto tenka pasakyti, kad Konstitucija gimė nelengvai, buvo labai aštri politinė polemika ieškant racionaliausio Lietuvos valstybės ir visuomenės organizavimo modelio.

Pirmieji Konstitucijos projektai buvo parengti ir paskelbti 1990 m. pabaigoje – 1991 m. pradžioje. Tai Lietuvos filosofų, teisininkų draugijos, Lietuvos demokratinės darbo partijos (buvusios Komunistų partijos tikriausiai), Liberalų sąjungos projektai. Vėliau atsiranda Jungtinių Amerikos Valstijų teisininkų Lory. Wyman (teisininkė iš JAV, kuri JAV lietuvių bendruomenės prašymu atvyko į Lietuvą kartu su savo vyru Bernabu Johnsonu padėti Lietuvos teisininkams rengti įvairius teisės aktus) ir Bernabo Jhonsono projektas, dar keli projektai. Ir vien projektų gausa rodo, kad Konstitucijos vizijos buvo labai skirtingos. Realus Konstitucijos projekto rengimo darbas prasidėjo, kai Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas 1990 m. lapkričio 7 d. sudarė deputatų ir teisininkų grupę parengti Konstitucijos koncepcijos metmenims. Šios grupės parengti metmenys nebuvo vientisas Konstitucijos projektas, tai atitinkamos įžvalgos, svarbios idėjos dėl būsimos Konstitucijos. Jos buvo tokios: Lietuvos valstybės demokratinis

¹⁴ Mindaugas Nefas, Lietuvos edukologijos universiteto asistentas.

¹⁵ Prof. dr. Vytautas Sinkevičius, Mykolo Romerio universiteto dėstytojas, 1990–1992 m. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjo pavaduotojas, 1993–1999 m. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Juridinio skyriaus (Teisės departamento) vedėjas, 1999–2008 m. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas.

pobūdis, valdžių atskyrimas, jų pusiausvyra, teisinė valstybė, teisinės valstybės principas, žmogaus teisės ir laisvės, jų gerbimas ir gynimas, teismų nepriklausomumas, valstybės socialinė orientacija, valstybės valdymo forma, iš esmės parlamentinė Respublika.

1991 m. sausio 13-oji – Sovietų Sąjungos karinė agresija, nužudyti beginkliai žmonės, šimtai sužeistų. Demokratinių pasaulio valstybių reikalavimas Sovietų Sąjungai nutraukti jėgos prieš Lietuvą naudojimą ir ryžtingas tautos atsakymas į agresiją – 1991 m. vasario 9 d. visuotinėje apklausoje net trys ketvirtadaliai piliečių pasisako už tai, kad Lietuva yra nepriklausoma demokratinė Respublika. Po kelių dienų priimamas Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės.“ Jame įtvirtinama, kad teiginys „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė Respublika“ yra Lietuvos Respublikos konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas. Baigiasi 1991 m., Konstitucijos rengimo darbai spartinami. 1991 m. gruodžio 10 d. Aukščiausioji Taryba sudaro laikinąją komisiją Konstitucijos projektui parengti. Ši komisija sudaroma vien politinio atstovavimo principu. Ją sudaro visų Aukščiausiosios Tarybos deputatų frakcijų atstovai.

Komisija pasitelkia profesionalių teisininkų darbo grupę, kuri padės komisijai rengti Konstituciją. Teisininkų grupei pavesta vadovauti Juozui Žiliui, tuometiniam Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjui, pirmajam Konstitucinio Teismo pirmininkui.

1992 m. kovo 3 d. laikinoji komisija apibendrina savo parengtą Konstitucijos projektą, tai parlamentinės Respublikos Konstitucija. Projektas pateikiamas Aukščiausiajai Tarybai, paskelbiamas visuomenei svarstyti.

1992 m. kovo pabaigoje trys komisijos nariai: Egidijus Jarašiūnas, Narcizas Rasimavičius, Zita Šličytė, pateikia alternatyvas dėl atskirų Konstitucijos projekto straipsnių, tačiau komisijos dauguma alternatyvoms nepritaria. Politinės aistros dėl atskirų Konstitucijos projektų nuostatų kaista, jas dar labiau kursto idėja nelaukiant naujos Konstitucijos atkurti Respublikos Prezidento instituciją įterpiant ją į Laikinąjį pagrindinį įstatymą. 1992 m. gegužė – susiformuoja koalicija alternatyviam Konstitucijos projektui parengti. Ją sudaro Lietuvos Sąjūdis, Demokratų partija, Krikščionių demokratų partija, Lietuvos tautininkų sąjunga. Netrukus spaudoje paskelbiamas šios koalicijos parengtas Konstitucijos projektas. Pagrindinis argumentas, kodėl netinka Laikinosios komisijos parengtas projektas, kad reikia ne tik nustatyti valstybės valdžių sistemą, jų tarpusavio santykius, bet ir įtvirtinti tokią valdžios sistemą, kuri būtų veiksminga ir efektyvi. Koalicijai priklausančių deputatų nuomone, Laikinosios komisijos parengtame projekte numatyta valdžios sistema nebus veiksminga ir efektyvi. Taip atsiranda du alternatyvūs Konstitucijos projektai. Esminis jų skirtumas – skirtingas požiūris į tai, kokia turi būti valstybės valdžių sąranga, jų įgaliojimai, tarpusavio sąveika. Laikinosios komisijos parengtas projektas grindžiamas ryškia parlamentinės respublikos valdymo forma, jame prioritetas atiduodamas Seimui, jo galios labai sustiprintos, o koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ parengtame Konstitucijos projekte ryškėja pusiau prezidentinės respublikos valdymo modelis, numatomi dideli respublikos Prezidento įgaliojimai, ypač dėl vykdomosios valdžios. Projektai skiriasi daugeliu nuostatų. Antai koalicijos projekte buvo numatyta, kad Respublikos Prezidentas gali pats vienas reorganizuoti Vyriausybę, Prezidentas turi teisę šaukti Vyriausybės posėdžius, jiems pirmininkauti, Respublikos Prezidentas turi teisę sustabdyti Vyriausybės nutarimus ir potvarkius, prieštaraujančius įstatymui, ir siūlyti Seimui juos panaikinti. Laikinosios komisijos projekte viso to nėra. Jame numatomi daug mažesni, daugiau reprezentaciniai Respublikos Prezidento įgaliojimai, politinio gyvenimo centru laikomas Seimas – Tautos atstovybė, o daugumos Respublikos Prezidentui numatytų bent kiek svarbesnių įgaliojimų, jų įgyvendinimas yra saistomas vienokiu ar kitokiu išankstiniu Seimo pritarimu. Buvo akivaizdu, kad nemažai šių dviejų projektų nuostatų sunkiai tarpusavyje suderinamos.

1992 m. gegužė – referendumas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo. Šiam pasiūlymui nepritarta. Politinė įtampa pasiekė aukščiausią tašką, prasidėjo

vardinamoji parlamentinė rezistencija, kai beveik lygios Aukščiausiosios Tarybos deputatų grupės posėdžiavo atskirose salėse. Tai tęsėsi maždaug mėnesį. Parlamente kartais buvo sunku priimti bet kokį svarbesnį sprendimą.

1992 m. liepa – Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą dėl pirmalaikių rinkimų, jie įvyks spalio 25 d., kartu tą dieną vyks referendumas dėl Konstitucijos. Deputatai siekė iš Laikinosios komisijos, iš Santaros koalicijos parengti vieną bendrą projektą su galimomis alternatyvomis. Deja, to padaryti nepavyko. Laikinoji komisija atkakliai laikėsi savo projekto varianto, pareiškė, kad ji pati tobulins savo projektą, santara „Už demokratinę Lietuvą“ dar kartą skelbė savo projektą spaudoje. Politinis dialogas tarp skirtingus projektus remiančių deputatų tapo beveik neįmanomas, nes nė viena pusė nenorėjo nusileisti. Baigėsi rugsėjis, referendumas nenumaldomai artėjo. To vieno Konstitucijos projekto, priimtino abiem konfliktuojančioms pusėms, projekto, kurį galima pateikti visuomenei susipažinti prieš referendumą, vis dar nebuvo. Buvo vis daugiau požymių, kad parlamento darbas pradeda strigti, sunku priimti sprendimus. Kita vertus, ryškėjo politinio nesusikalbėjimo pasekmės: nebus naujos Konstitucijos, iškilis grėsmė siekiamai Lietuvos narystei Europos Taryboje. Lietuvoje vis dar yra okupacinė Rusijos kariuomenė ir politiniai nesutarimai neprisideda prie jos spartesnio išvedimo.

Šioje salėje skambėjo tam tikri prisiminimai. Aš drįsčiau pateikti citatą iš tuo metu rašyto dienoraščio: „1992 m. rugsėjo 29 d. į Aukščiausiosios Tarybos Juridinį skyrių atėjo visų svarbiausių Aukščiausiosios Tarybos deputatų frakcijų atstovai ir paprašė, kad tuometinis skyriaus vedėjas Juozas Žilys ir skyriaus darbuotojai iš dviejų Konstitucijos projektų, t. y. iš Egidijaus Jarašiūno, santaros „Už demokratinę Lietuvą“, ir Kęstučio Lapinsko, Aukščiausiosios Tarybos komisijos, pamėgintų padaryti vieną projektą, kuris būtų priimtinas abiem pusėms. Deputatai buvo sutarę tik dėl kai kurių esminių dalykų, įrašę tai derybų protokole, tačiau mums paliko visai laisvas rankas. Svarbiausias dalykas – projektas turi būti priimtinas abiem pusėms. Dirbome labai intensyviai kasdien, iki gilaus vidurnakčio. Ketvirtadienį, t. y. po trijų dienų, jau turėjome pirminį projekto tekstą. Sunku pasakyti, kurį iš dviejų projektų ėmėme pagrindu, nes naudojome ir vienu, ir kitu. Iš Egidijaus Jarašiūno varianto pasinaudojome skirsniu apie valstybę, kai ką tikslinome. Kita dalis – tai gerokai pertvarkytas Kęstučio Lapinsko komisijos variantas. Visų pirma labai sutrumpintas, antra, papildytas kai kuriomis nuostatomis iš Egidijaus Jarašiūno varianto, numatant daugiau įgaliojimų Prezidentui. Ir trečia, Laikinosios komisijos tekstas, tiksliau, nemažai jo dalių, buvo sukeistos vietomis formuluojant naujas sąsajas, straipsnius, skyrius ir t. t. Spalio 4 d., sekmadienį, buvo sukviestas deputatų frakcijų atstovų pasitarimas, kuriame abi pusės turėjo pasakyti savo nuomonę apie naują projekto variantą. Ryte sutikau akademiką Eduardą Vilką ir paklausiau, kaip jis vertina naują projektą. Atsakė, kad tekstas jam priimtinas. Egidijus Jarašiūnas vengė plačiau komentuoti, tačiau supratau, kad ir jis iš esmės neprieštaraus. Dabar reikėjo laukti abiejų deputatų grupių taktinės kovos, nes kiekviena iš jų tikėjosi įrašyti į projektą nuostatas, kurių siekė ir anksčiau ir kurių šiame projekte neliko. Taip ir atsitiko. Kaip ir buvo laukta, pokalbis prasidėjo nuo taktinių gudrybių. Eduardas Vilkas pareiškė, kad šis projektas tai prezidentinis variantas, kad dešiniųjų pusė gavo tai, ko norėjo. Atsakydamas Egidijus Jarašiūnas pasakė, kad Prezidento įgaliojimai yra gana maži, todėl dešinieji nepatenkinti projektu. Tačiau toks parodomasis nepasitenkinimo demonstravimas truko neilgai. Viskas atsistojo į savo vietas, kai Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas pasakė, kad jis mato neblogas kompromiso paieškas, kad šį variantą galima svarstyti, dėl jo galima tartis ir panašiai.“

Negaliu nepasakyti, jog tai, kad rengiant galutinį Konstitucijos projektą politinių jėgų konsolidavimo ėmėsi Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas profesorius Vytautas Landsbergis, buvo labai ir net labai reikšminga. Įtemptos politinės ir teisinės diskusijos jo darbo kabinete, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko mokėjimas ir noras įsiklausyti į oponento argumentus, raginimas ieškoti kompromisų, tartis, labai atidus jo atliktas teksto redagavimas, naujų

formuluočių siūlymas ir esamų projekte tikslinimas visa tai leido pagaliau suderinti politinių jėgų pozicijas.

Iš dienoraščio: „Spalio 12 d., vakaras, darbas Konstitucijos projekto derinimo grupėje, kuriai vadovavo profesorius Vytautas Landsbergis, ėjo gana sparčiai. Visi jautė, kad kritinė riba jau peržengta, mašina paleista, jos jau nesustabdysi be moralinių, politinių ir kitokių nuostolių. Tad pastabos ir pasiūlymai buvo arba greitai priimami, arba greitai atmetami. Galutinį tekstą turėjome apie 23.15 val. Pirmininkas padėjo visiems už darbą, norą susitarti. Apskritai visų nuotaika buvo gana pakili.“

Tai štai šis suderintas Konstitucijos projektas kitos dienos rytą, spalio 13 d., buvo pateiktas Aukščiausiajai Tarybai, jam buvo pritarta, jis buvo paskelbtas spaudoje, o spalio 25 d. tauta Konstitucijai pritarė referendumu. Tai tik atskiri fragmentai, parodantys, kad Konstitucijos projektas gimė labai sunkiai, aštriai diskutuojant dėl daugelio dalykų, ypač dėl valstybės valdymo formos. Bet tai, kad labai sudėtingoje politinėje situacijoje buvo rastas politinis ir teisinis kompromisas, buvo parengtas vadinamas kompromisinis Konstitucijos projektas, parodė, kad Aukščiausiosios Tarybos deputatai, jų frakcijos, nepaisant didelio politinių pažiūrų skirtumo ir nevienodų Lietuvos ateities vizijų, sugebėjo įveikti savo asmenines ir partines ambicijas, susitelkė, elgėsi labai atsakingai atiduodami prioritetą bendram visuomenės ir valstybės interesui, Konstitucijos parengimui.

Konstitucija tai ir mūsų tautos, Lietuvos valstybės biografija. Nors Konstitucijos nuostatose atsispindi jos priėmimo metu vyravusios politinės, socialinės, ekonominės ir kitokios aktualijos, siekis įtvirtinti demokratinę teisinę valstybę, kurioje užtikrinamos žmogaus teisės ir laisvės, Konstitucija nėra vien to laikmečio jos kūrėjų intencijos, nes Konstitucija išreiškia tam tikrus principus, o principai nesutampa su tam tikro istorinio laikotarpio intencija, kuri yra apibrėžta ankštų laiko, intereso, vaizduotės ar panašiai ribų. Konstituciniam Teismui formuojant oficialią konstitucinę doktriną, oficialiai aiškinant Konstituciją, Konstitucija per dvidešimt metų prisipildė ir nauju turiniu, galbūt kartais ir tokiu, apie kurį jos tėvai kūrėjai mažai, gal net ir visai nediskutavo, o gal visiškai ir nenumatė. Tai, kad Konstitucinio teismo sprendimai, kuriuose pateikiama oficiali Konstitucijos nuostatų samprata, ne visada vertinami vienareikšmiškai, o kartais net kritiškai, yra visiškai normalu. Taip yra visose demokratinėse valstybėse.

Kartu Konstitucija – tai dar ir neparašyta tautos bei valstybės biografija siekiant, kaip nurodoma Konstitucijoje, atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, teisinės valstybės. Nors Konstitucijai jau 20 metų, Konstitucijos biografija rašoma toliau ir rašoma kasdien. Galima teigti, kad ją rašome kiekvienas iš mūsų, o pirmiausia valstybės valdžios institucijos, jų pareigūnai, nes tikrasis Konstitucijos gyvenimas – ne popieriuje, o žmogaus, visuomenės, valdžios institucijų, jų pareigūnų požiūryje į Konstituciją, jų konkrečiuose sprendimuose ir veiksmuose.

Deja, Konstitucija dar ne visiems ir ne visada yra tikroji vertybė. Antai, Konstitucija reikalauja, kad Seimo rinkimai būtų sąžiningi. Ar tos politinės partijos, paskui kurias velkasi rinkėjų papirkinėjimo šleifas, įvairūs su tuo susiję ikiteisminiai tyrimai, ar jos išlaikė Konstitucijoje nustatytą sąžiningų rinkimų testą? Drįsčiau tuo abejoti.

Ši Konstitucija – tai ilgiausiai galiojanti Lietuvos Konstitucija per visą Lietuvos istoriją. Ji yra gyvybinga, nėra jokio pagrindo jos esminei revizijai. Per 20 metų Konstitucijos nueitas kelias leidžia tikėtis, kad ir dar neparašytoje Konstitucijos biografijoje ateityje rasime daug gražių puslapių, kad ši Konstitucija, kaip visuomenės bendras gėris, dar ilgai bus tautos ir valstybės gyvenimo pamatas. Dėkoju už dėmesį. (*Plojimai*)

M. NEFAS. Dėkojame profesoriui Vytautui Sinkevičiui.

Dažnai yra įprasta sakyti, kad jaunimas yra mūsų valstybės ir tautos ateitis, bet aš manyčiau, kad tai yra klaidingas pasakymas ir klaidinga nuomonė. Įsivaizduokime mūsų dabartį be jaunimo. Todėl labai svarbu įsiklausyti į jaunimo balsą.

Kviečiame tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto studentą, Dešiniojos minties centro atstovą Vytautą Keršanską perskaityti pranešimą tema „Valstybės atkūrimo darbų svarba jaunajai kartai.“ Kadangi šiek tiek atsiliegame nuo darbotvarkės, prašome koncentruotai, bet, kaip visada, puikiai pateikti savo mintis. Ačiū.

Valstybės atkūrimo darbų svarba jaunajai kartai

VYTAUTAS KERŠANSKAS.¹⁶ Gerbiamasis ministre Jonai Boldvunai Hanibalsonai, gerbiamasis profesoriau Vytautai Landsbergi, gerbiamoji Seimo Pirmininke! Pirmiausia naudodamasis proga noriu jaunimo vardu pasveikinti asmenį, kurio vardas ir žodžių junginys „Lietuvos nepriklausomybė“ yra neatskiriami. Tai, profesoriau, sveikinimas jums nuo viso Lietuvos jaunimo. (*Plojimai*)

Man didelė garbė kalbėti čia tarp tokių svečių ir tokiai auditorijai. Kaip visada, jaunimas tokioje situacijoje turi kiek kitokią pareigą. Aš negaliu pasakoti apie įvykius, kurie vyko prieš 20 metų, nes tada dar mokiausi vaikščioti. Aš tik galiu papasakoti apie tai, kokią reikšmę tie įvykiai turi ateičiai, turi jaunimui.

Kiekvienas valstybinės reikšmės įvykių minėjimas nėra tik juose dalyvavusių žmonių reikalas. Anaiptol, istoriniai mūsų tautos ir valstybės puslapiai yra kur kas aktualesni tiems, kurie dar ateis. Juk būtent jaunimas visada buvo ir bus savo tėvynės vėliavnešys, jos puoselėtojas ir saugotojas. Tuo įsitikinti nesunku: spaudos draudimo metu savo gyvybėmis rizikavę lietuvių skleidėjai knygnešiai, vos mokyklą baigę broliukai miškuose krūtine stojo už laisvą Lietuvą, sovietmečiu pogrindyje priešinęsi jaunuoliai neleidę totalitariniam režimui pakirsti tautos dvasios. O ją bandyta sutrypti daug, agresyviai ir ilgai.

Akivaizdu, kad ir šiandien tokių bandymų apstu, todėl šio pranešimo žinutę gerokai pakoregavo sekmadienio rinkimai. Tai, ką būdamas stebėtoju, vertinant iš demokratinės pusės, viename baisiausių rajonų pamačiau, galutinai sudaužė mano dar užsilikusių rožinių akinių stiklus. Žinote, situaciją puikiai iliustruoja Aldouso Huxley'o citata: „Tikslai – beždžionės, o žmogaus tik priemonės.“ Masiniai šurkštūs pažeidimai, kuriuos tu matai darant atvirai prieš tavo akis, kartais net pašiepiamai mojuojant ar piktdžiugiškai giriantis – „pardaviau savo balsą“, sukėlė baisingą beviltiškumo jausmą. Nuo 7 val. ryto prasidėję pažeidimai nesibaigė ir paskelbus balsavimo pabaigą. Komisijoms skaičiuojant balsus krūvelės netikėtai susimaišydavo, o kai kur, kaip matėme, biuleteniai rado ir naują balsadėžę – šiukšlyną.

Šie vaizdai leidžia klausti, ar mes gerai atrodome važiuodami mokytis demokratijos į kitas valstybes, patys nesugebėdami surengti demokratiškų rinkimų. Ar nejuokingai atrodo, kad čia pat, apylinkės patalpose, stovi Lenkijos parlamento stebėtojai, o gatvėje man, stebėtojui, rusakalbis vyrukas įkyriai siūlosi parduoti savo balsą už 10 litų: „Duok 10 litų, nueisiu pabalsuoti. Nemokamai? Ne, tikrai neisiu“, – savo nuomonę pateikė jis.

Tokie vaizdai sukrėtė ir privertė prisiminti profesoriaus Vytauto Radžvilo nesenus pamąstymus apie neįvykusią valstybę. Kaip, jeigu ne šitaip, ją galima pavadinti pamačius šiuos pseudorinkimus? Arvydas Juozaitis dar 1992 m. rašė: „Juk žmogus, prieš tapdamas deputatu ar

¹⁶ Vytautas Keršanskas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto studentas.

koku išrinktuuju, praeina per tam tikrą filtrą – rinkimų atranką. Bet, pasirodo, ten, kur neapgausi vieno žmogaus, žmonių mases gali apgauti. Tai yra vienas baisiausių politikos dėsnių.“ Šiuo atveju šie dėsniai netilpo į sveiko proto rėmus.

„Tas ne lietuvis, kurs Tėvynę bailiai kaip kūdikis apleis, kursai pamins, ką bočiai gynė per amžius milžinų keliais“ – jaunimui rašė mūsų didis tautos dainius Maironis. Turbūt didžiausia klaida, kurią galima padaryti, – tai nesimokyti iš istorijos. Užtenka net paviršutiniškai pažvelgti į lūžinius mūsų tautos momentus ir rasti neišsenkančias ir neįkainojamas pamokas. 1941 m. sukilimas, Lietuvos laikinoji Vyriausybė, jos vadovu tampa pedagogas Juozas Ambrazevičius-Brazaitis. Vėliau savo atsiminimuose jis rašo: „Politinis valstybės gyvenimas manęs niekados nedomino ir niekados netraukė, bet jeigu teko jį įsileisti, tai ne dėl pamėgimo, bet dėl reikalo.“ Profesorius Vytautas Landsbergis į politiką taip pat papuolė dėl aplinkybių ir galėjo bet kada pasitraukti, bet to nedarė, nes tokie žmonės dirba Lietuvai, nesvarbu, kaip sunku viskas būtų.

Kaip kiekvienas žmogus, taip ir kiekviena karta turi jai skirtą misiją. Vieniems pasiseka – jie gyvena ramiai ir gražiu laikotarpiu, kiti tuo tarpu tampa ne vien savo, bet ir visos tautos ateities kūrėjais. Turbūt ne veltui generolas Povilas Plechavičius pasakė: „Kas tiktai myli Dievą, privalo dirbti Lietuvai. Juk tik žmogus, tvirtai stovintis nelengvoje gyvenimo tėkmėje, gali dirbti ne tik savo, bet ir tėvynės labui ir nepabūgti net mirties.“ To mus taip pat moko istorija ir moko įvykiai, apie kuriuos kalbame šiandien.

Tai, ką šiandien linkstame vadinti Sąjūdžio dvasia, man yra panašiau į lietuvių dvasią. Juk lietuvis niekada nemiegojo ramiai ir nuo pat valstybės susiformavimo jis kovojo su priešais, atkeliaujančiais iš visų pusių. Laimėjo, pralaimėjo, klupo ir vėl stojo. Man tai lietuvių portretas – amžinas karys. Neabejotinai šis karys būtų suklupeš ir neatsikėlęs be tikėjimo, be kovotojo ir sekėjo dvasios. Čia tinka signataro Algirdo Patacko minima tvarios valstybės pagrindą kurianti formulė: religingumas plius tautiškumas.

Kaip jau sakiau, minint tokias sukaktis jaunimas kalba apie tai, kokią reikšmę šitie įvykiai turi ateičiai. Todėl būtų juokinga man pasakoti jums, kaip tai vyko, nes, kaip minėjau, aš dar mokiausi vaikščioti taip, kaip mūsų valstybė, vedama garbių žmonių, mokėsi eiti pirmuosius savo nepriklausomus žingsnius. Ir šiandien, kai tautai vėl reikia susitelkti, nes kylančios grėsmės vis labiau auga, jaunimas paprasčiausiai nėra tam pakankamai parengtas. Pasižiūrėkite, kaip patriotiškai išauklėti buvo jaunuoliai, kurie 1944–1945 m. išėjo į miškus. Šešiolikmečiai vaikai būriais, ištisomis klasėmis suprato savo pareigą ginti tėvynę. Jų pralietas kraujas dabar mums leidžia didžiuliu, kad pavergtoji tauta iš tiesų yra kovotojų tauta. Visą okupacijos laikotarpį Lietuvos jaunuomenė iš tiesų vienaip ar kitaip nebuvo nutildyta, o kulminavo Sąjūdžio Lietuvoje.

Kyla klausimas, ar šiandien jaunuomenė elgtųsi taip pat? Ar esant ekonominei negerovei svetur išsikraustantis jaunimas sugebėtų susitelkti iškilus grėsmei? Į šį klausimą atsakysiu truputėlį vėliau. Ir atsakymui vėlgi pasinaudosiu Vytauto Radžvilo mintimis: „Istorijos nežinantys žmonės yra vaikai. Juk visai gali būti, jog dirbtinis praeities maršimas yra itin efektyvus žmonių atminties kontrolės būdas, atimantis galimybę susivokti dabartyje,“ – rašo profesorius.

Istorinis žinojimas aiškiai atskaitos bendruomenei yra būtinas sąmoningo piliečio bruožas. Kaip amerikiečiai visus atsakymus randa savo abstrakčioje, bet kartu ir visa apimančioje Konstitucijoje, taip mes turėtume labiau vertinti savo „Tautišką giesmę“. Joje sakoma: „Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia.“ Ne iš dabarties, ne iš savęs, ne iš pažangos, kaip norėtų vadinamieji dabarčiai.

Stipriai tautai reikalingas labai aiškus tautinis istorinis pasakojimas, bet ar mes tokį turime? Ar yra visuomenės sutarimas dėl Laikinosios vyriausybės veiklos? Ar turime vienodą Sausio 13-osios įvykių, bei viso Sąjūdžio laikotarpio vertinimą? O tautinis atgimimas galbūt buvo

tik jaunalietuvių sukilimas prieš senalietuvius? Štai kokius klausimus mums leidžia kelti vienodo istorinio pasakojimo nebuvimas. O jo nėra ne tik dėl mūsų kaltės, bet ir priešišku išorinių jėgų, visais įmanomais būdais bandančių apjuodinti, išniekinti mūsų istorijos puslapius, nes jos žino, kad taip galima pakirsti tautos sąmonę. Ar mes tinkamai reaguojame, ar esame gana aktyvūs, gindami savo pilį? Ir vėl galvoje iškyla profesoriaus Vytauto Radžvilo mintys: pasyvumas, abejingumas, sąmoningumo stoka – štai kiek nedaug reikia, kad tauta prarastų savo valstybę ir ilgainiui galbūt net dingtų nuo žemės paviršiaus. Ar šiandien jaunimas nėra pasyvus, abejingas, stokojantis sąmoningumo? Turbūt jau galvojate, kad atsakysiu: „Taip, jis yra pasyvus, abejingas ir stokojantis sąmoningumo.“

Vis dėlto, kaip sakė signataras Algirdas Patackas, yra ženklų, kad auga nauji ūgliai, ir jie jau reiškiasi. Būdamas tokių žmonių būryje matau, kad Sąjūdžio ar lietuvių dvasia yra gyva ir gyva kaip niekad. Paminėsiu tik kelis jaunimo šių metų žygdarbius. Jaunimas neleido lyg paprasto nežinomojo perlaidoti Lietuvos laikinosios vyriausybės vadovo Juozo Brazaičio ir garbingai atsilaike, nors spaudimas buvo didelis. Jaunimas pavasarį kartu su sąjūdiečiais važiavo palaikyti Vengrijos jai sunkiu momentu. Jaunimas inicijavo tai, kad šių dviejų tautų draugystė būtų tęstinė. Jaunimas gausiai pasipriešino kairiųjų siekiui išniekinti Kristų. Vakar vykusiame Vengrijos 1956 m. revoliucijos minėjime Kaune susirinko nemažai jaunimo, ateinantį antradienį toks pat minėjimas bus Vilniuje. Prieš porą dienų jaunimo būrys prie Vyriausiosios rinkimų komisijos parodė, kad tokių milžiniškų pažeidimų jie neprasnaus, kad jam ne vis tiek. Jaunimas rinksis ir kitą ketvirtadienį, rinksis dar gausiau.

Ar ne taip prasidėjo Sąjūdis? Ar ne tai vedė į šimtą tūkstantines minias ir valstybės atkūrimą? Svarbiausia yra tai, kad šis jaunimas yra toks, o ne kitoks. Atsakymas paprastas: jiems Sąjūdžio dvasia, kurios jie savo akimis nematė, buvo perduota. Ryšys tarp gyvųjų, mirusiųjų ir dar gimiančiųjų yra pamatinė sąlyga, kad politinė bendruomenė – tauta neišsivaikščiūtų kas sau.

Ne viskas yra taip blogai, ne viskas yra ir gerai. Dar daug yra nepadaryta. Vis dar neišmokstame vienodai vertinti Lietuvos istorijos, nes kartais nenorime pripažinti ir savo klaidų. Juk ne nušlifluotas, gražiai apipavidalintas, o tikras istorinis pasakojimas suteikia daugiau praktinės naudos. Jaunimas labiau bijo melo, o ne skaudžios tiesos.

Valstybės atkūrimo darbai mums rodo, kiek pastangų, ryžto ir nervų kainuoja savo idealų siekimas. Auka, kurią atidavė mūsų valstybės inžinieriai, mūrininkai, architektai, yra neįkainojama. Tai turime ne tik vertinti, bet ir perimti, net baigti darbus, tęsti statybas.

Tik visada yra ir kita medalio pusė – asmeniniai konfliktai, skilimai. Skirtingų interesų atstovavimas leido valstybės vairą perimti ne pačioms draugiškiausioms jėgoms. Ir šitos pačios istorijos pusė yra ne ką mažiau svarbi. Ji mus moko, kad kova gali pasisukti ir labai netikėtai. Ir šios pusės nereikia bijoti.

Taigi mano atsakymas į vis dar atvirą klausimą toks: Lietuva tikrai turtinga jos ateitį kuriančio ir norinčio puoselėti jaunimo, tačiau jai trūksta to jaunimo konsolidacijos. Trūksta, nes jaunimas nėra išmokytas istorinių tiesų, nes dar daug jaunimo į pokalbį apie Juozą Brazaitį įsiterpia klausimu: kas jis toks? „Tauta be stipraus jaunimo yra pasmerkta mirčiai, tauta be sąmoningo jaunimo yra merdinti tauta“, – kalbėjo išėivis poetas Henrikas Nagys.

Ir čia grįžtu prie temos, kuria pradėjau, – rinkimų. Penkiasdešimties sąmoningų jaunuolių, kurie siekdami skaidrių rinkimų, sąjūdietiškai, drįstu pavadinti – sąjūdietiškai, pasiryžo parą dirbti varginantį stebėtojo darbą, kova vyko lyg su vėjo malūnais. Bet juk Lietuva turi gausybę tokių penkiasdešimtinų.

Gerbiemieji, papasakokite jiems, kaip leidote bemieges naktis skambindami užsienio šalių pareigūnams, kaip gulėjote ant grindų šio pastato salėse nebijodami mirtį, jeigu įsiverš kariai, kaip

priėjote su geriausiu draugu ir spaudėte ranką priešui? Papasakokite ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo darbu, kaip ir visų istorinių Lietuvos įvykių, svarbos jaunimui man nereikės įrodinėti. Tik jaunimui reikia atidžiai klausytis. Ir sėmsis Lietuvos sūnūs ir dukros stiprybės ne iš ko nors kito, o iš praeities, ir kurs ateitį. Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

K. GIRNIUS. Dėkojame Vytautui Keršanskui. Minėta vienybė, minėtas vienodo pasakojimo ilgesys, kai Sąjūdis su nostalgija prisimenamas, taip pat kalbama apie susitelkimą, vienybę. Būta ir vieno, ir kito, bet reikia prisiminti, kad tais laikais buvo daug skirtingų grupių, daug skirtingų nuomonių. Reikėjo derinti Vilniaus inteligentus su vadinamaisiais Kauno radikalais, komunistams... tais, kurie prijautė Algirdui Mykolui Brazauskui ir komunistams, buvo dar bekompromisė Laisvės lyga. Vėliau persitvarkiusi Komunistų partija prieš rinkimus irgi metė iššūkį Sąjūdžiui. Paskelbus nepriklausomybę, tapo įtempti Vyriausybės ir Aukščiausiosios Tarybos santykiai. Buvo šiek tiek palaikymo, bet ir buvo abejonių užsienio šalių, buvo kalbama apie žingsnis po žingsnio politiką, nors iš esmės aš manau, kad jie įsivaizdavo, kad mažus žingsnius lydėtų dar mažesni, dar lėčiau žengiami žingsneliai. Vis dėlto didelė dalimi Vytauto Landsbergio dėka pasisekė dėl jo sugebėjimų rasti kompromisus, nepaaukojant pagrindinių tikslų ir gebant sutelkti Sąjūdžio rėmėjų ir Lietuvos daugumą. Būta lankstumo, bet būta ir kietumo, būta užsispyrimo bei tas supratimas, kad kompromisas nėra visada aukščiausia vertybė. Tą pačią pamoką, kurią britų tautai parodė Wintonas Churchillis, kai tamsiausiomis Anglijai, Britanijai, valandomis atsisakė gundymų pradėti kokias nors derybas su Hitleriu, Britanija rado savo žmogų, Lietuva rado savo.

Dabar norėčiau padėkoti visiems, kurie dalyvavo konferencijoje, kurie klausėsi pranešimų. Kviečiame visus į parodas „Atkurtos Nepriklausomos Lietuvos valstybės darbai ir Vytauto Landsbergio veikla“ atidarymą Seimo parlamento galerijoje. Dar kartą dėkojame visiems.